

BEVEZETÉS

ANTIOCHIAI SZENT THEOPHILOSZ AUTOLÜKOSZHOZ C. MŰVÉHEZ

Az Antiochia hatodik püspökétől ránk maradt három kötetes munkát különleges hely illeti meg az apologéta-örökségben. Ez köszönhető a ténynek, hogy szerzője annyira túlélte Jusztinoszék nemzedékét, hogy a harmadik könyvben még Marcus Aurelius 180-ban bekövetkezett haláláról is említést tesz, így utolsóként zárkózik fel a II. századi apologéták mögé. Theophilosz 169-ben kerülhetett az antiochiai egyház élére, melyet mintegy 13–15 éven át vezetett. Ránk maradt egyetlen – de egyébként bizonyára fő – művét 182 körül írhatta.

A többi apologéta mögötti néhány éves „lemaradásnak” van néhány meglepő következménye. A második könyvben például hosszú fejezeteken át magyarázza a teremtetéstörténetet. Vitaszellemtől mentes hitmagyarázat ez, benne kezdenek feloldódni az apologetika megszilárdult formái, s néhány helyen már az alexandriai kateketikus iskolának, a következő évszázad új módszerének előjelei pillanthatók meg. Amikor a latin kereszténység számára Tertullianus és Minucius Felix kezdik meghonosítani az apologetikát, akkor jelentkezik az antiochiai püspök munkájában a módszer kimerülésének és a kor szükségleteit kielégítő új módszer keresésének nyoma.

Új az apológia formája is. Nem a császárhoz címezte, hanem egy öntudatos, művelt pogányhoz, aki büszkén mutogatja isteneit, bálványait, s gúnyosan szólítja fel a

keresztényt ismeretlen istenének bemutatására. Nem is nagyon lényeges, vajon fiktív személy-e Autolükosz, vagy történelmi személy, hiszen mindenképpen a konvertita Theophilosz püspök volt baráti körének jellegzetes alakját képviseli: az éjjel-nappal könyvtárát bújó, kritizáló, önbírálatra képtelen ál-filozófust.

A könyv kihívásra válaszoló első mondataiból nyomban kiderül, hogy az antiochiai püspök nem egyetlen személy magánhasználatára állította össze művét, hanem a nyilvánosság elé akarja vinni gondolatait.

Két könyvben foglalja össze azt a párbeszédet, melyben nemrég védte meg hitét a pogány vádaskodással szemben. Theophilosz Istene nem mutatkozik meg akárkinek – kezdi az érvelést az I, 1–7-ben –, az igaz Isten képe csak a megtérő szemei előtt bontakozik ki, de a színről-színre látás a kereszténynek is csak a halál után lehetséges. Ez után szinte természetyszerűleg tér át az I, 8–14. fejezetekben a feltámadás tanának ismertetésére, a feltámadásban reménykedő keresztény hit létjogosultságának igazolására. A második könyv a fenti párbeszéd folytatását tartalmazza Autolükosz kérdezősködéseire Theophilosz azzal válaszol: tanácsos volna, ha kritikáját saját filozófiáján és mitológiáján is érvényesítené. A vallási zűrzavar a költők teogóniáiban lelhető fel, meg a filozófusoknál, akik születő istenekről és gondviselésnélküli világról beszélnek (II, 1–8). Ezekkel szembeállítja Theophilosz a teremtéstörténetet, mely biztos ismeretet nyújt, mert a próféta isteni sugalmazásra írta le elbeszélését (II, 9–32). Dicséretesek még a Szibilla-vezette pogány „próféták” is, akik ugyanezen inspiráció révén leltek rá az igazságra II, 33–38).

A harmadik könyv levélformában íródott. Autolükosz újabb ellenvetései: a keresztény tanok újszerűek, nem ősiek ezért bizonytalanok, megbízhatatlanok, sőt értéktelenek. Theophilosz erre válaszul habozás nélkül sorolja fel a nagymúltú pogány vallás minden szégyenét (III, 1–8),

amivel szemben erkölcsi téren is messze kitűnik a próféták iratainak ősisége, felsőbbrendűsége (III, 9–15). Még ennyivel sem elégszik meg Theophilosz, hanem nagy gonddal hasonlítja össze a bibliai kronológiát egy egyetemes emberi történelemmel annak bizonyítására, hogy a próféták hagyományára támaszkodó kereszténységnek ősiség tekintetében sincs miért szégyenkeznie (III, 16–30). Autolükosznak nincs más lehetősége, mint hogy olvasgassa ezt az útmutatást, mely előbb-utóbb az igazság záloga lehet számára (III, 30).

Az antiochiai püspök írása tehát sajátos jellegű, buzdító beszéd (logosz protreptikosz) Autolükoszhoz, de rajta keresztül az egész pogány világot szólítja meg, mint a Diognétoszhoz írt levél szerzője, Alexandriai Kelemen, vagy az annak idején Theophilosznak író Szent Lukács. Apológiát írt, de nem a filozófiában járatos Jusztinosz tudásával és ékesszólásával, nem Tatianosz provokatív megvetésével, lehengerlő mondataival. Theophilosz püspök filozófiai képzettsége nem lehetett nagyon alapos és kiváló, mert helyenként összekeveri Platón egy-egy nevesebb művét (III, 6, 2 és 16, 6), mégis fontos tevékenysége az apológia területén, mert személyében egy jelentékeny egyház püspöke védte a keresztény hitet a hagyomány tekintélyével. S még ha a világ szférikus szerkezetét hittől csodáló Athénagorasz (Kérvény 16) meg is lepődött volna Theophilosz kissé felületes filozófia-kritikáján, bizonyos, hogy az olvasó ennek ellenére a II. századi kereszténységnek egyik jelentékeny dokumentumát tartja kezében. A pogányságból megtért püspök szavaiból, mondataiból éppen az átlag-keresztény gondolkodása tűnik elő, a hitért kiálló egyszerű hívő érvelése. Theophilosz mögött már hagyomány áll, szinte természetességgel használja – a teológia története során elsőként – a Háromság (Triasz) kifejezést (II, 15), beszél az Ige teremtettségéről

(II, 10). Nála mindez az egyházi hagyomány, melyet vall
püspök és hívő.

A mű fordítása I. C. Th. Otto, Theophili Episcopi
Antiocheni ad Autolycum libri tres, Corpus Apologetarum
Christianorum Saeculi Secundi, Vol. VIII, Ienae,
MDCCCLXI görög szövege alapján készült.

ANTIOCHIAI SZENT THEOPHILOSZ: AUTOLÜKOSZHOZ

ELSŐ KÖNYV¹

1. Tetszésre talál és hiú dicsekvésre vivő magasztalást nyújt a nyomorult, romlott értelmű emberek körében, ha bőbeszédű az ajak és hangzatos a kifejezésmód: az igazság szerelmese viszont ügyet sem vet a kiszínezett beszédre, hanem azt kutatja, mi a beszéd tárgya, s milyen jellegű az. – Bizony barátom, te elképesztettél engem semmitmondó szavaiddal, melyekben kő- és faisteneiddel büszkélkedtél, meg mindazokkal a kovácsolt és öntött, kiformált vagy festett alakokkal, melyek se nem látnak, se nem hallanak (tudniillik bálványok, azaz emberi kéz alkotásai)². Ráadásul olyan módon hívsz engem kereszténynek, mintha valami gyalázatos névként nehezedne ez rám. Én ellenben vallom, hogy keresztény vagyok, és ezt az Istennek kedves (theophilosz)³ nevet abban a reményben viselem, hogy hasznára lehetek Istennek⁴. Alaptalanul képzeled, hogy Isten neve terhelő: de talán épp azért gondolkodsz így Istenről, mert te magad vagy hasznavehetetlen számára.

2. Ám ha ezt mondod: „Mutasd meg nekem Istenedet!”, én a következőképp felelek: „Mutasd meg nekem az emberedet, s én is megmutatom Istenemet”. Mutasd csak be, lelked szeme lát-e, szíved füle hall-e! Mert miképp a szemükre látó emberek figyelni tudják a földi élet esemény-sorát, s rögtön megkülönböztetik a fényt és homályt, fehéret és feketét, formátlant és szépet, meg ami harmonikusan összeillik, s ami harmónia híján aránytalan, ami bő és kurta; s hasonlóképpen a hallást illetően a magas, mély és kellemes hangokat: nos ugyanígy juthat a szívnek füle és a léleknek szeme oda, hogy szemlélje Istent. Abban az eset-

ben pillantják meg Istent, kik képesek látására, ha nyitva tartják lelki szemüket. A szeme ugyanis mindenkinek megvan: csak némelyeké homályba merült, s ezért nem pillantja meg a napfényt. Abból, hogy a vakok nem látnak, aligha következik az, hogy nem ragyog a napfény: hiszen a vakoknak önmagukat, tudniillik saját szemüket kell okolniuk ezért.

Ember, a te lelked szemét is elborítja bűneid és gonosz tetteid homálya. Akár a ragyogó fémtükör, ily tisztának kell lennie az emberi léleknek. Ha a tükröt rozsda borítja, az emberi arcot lehetetlen meglátni a tükörben: épp így ha az emberben bűn rejlik, az efféle ember nem láthatja meg Istent. – Mutasd hát meg önmagadat; nem vagy-e házasságtörő, kéjsóvár, fiúgyalázó, rabló, fosztogató, és haragvó, irigy és szélhámos; öntelt, civakodó és pénzsóvár; vajon nem vagy-e engedetlen a szüleid avagy árusításra kész a gyermekeid iránt! Tudniillik Isten az ilyesmit elkövetők felé nem mutatkozik, mígnem mindenekelőtt megtisztítják magukat minden szennytől. Így hát számodra is mindent homály borít: akárcsak mikor a szemet hályog lepi be, mely lehetetlenné teszi a napfényre tekintést. Ember, reád is így borul az istentelenség sötétje, s ezért nem láthatod Istent.

3. Azt mondod nekem: „Te, aki látod, mutasd be Isten ábrázatát!” Halljad hát, ember: az Isten ábrázata kimondhatatlan és kifejezhetetlen, a testnek szemével nem látható. Mert dicsőségére nézve határtalan, a nagysága felfoghatatlan, fönsége el nem gondolható, ereje mérhetetlen, bölcsessége hasonlíthatatlan, jósága utánozhatatlan, s jótevékenysége elmondhatatlan.

Ha fénynek hívom őt, teremtményéről beszélek; ha Igének hívom, az elvét nevezem meg⁵, ha értelemnek hívom, gondolkodásáról beszélek, ha pedig léleknek, akkor leheletéről. Amennyiben bölcsességnek hívom, ivadékaról beszélek; ha viszont erőnek, akkor uralmáról; ha

hatalomnak, akkor tevékenységéről, ha gondviselésnek, akkor a jóságáról, ha királyságnak, akkor dicsőségéről. Ha úrnak hívom, bírónak tartom; ha bírónak hívom, igazságosnak tartom, ha atyának nevezem, mindennek tartom őt; ha pedig tűznek hívom, haragját említem meg.

Kérdezed tőlem: „Haragvó-e Isten”? – Igenis. Haragszik azokra, akik rosszat tesznek, de jóságos, kegyes és könyörületes azok iránt, kik őt szeretik és félik. Az istenfélők nevelője ő s az igazak atyja, ugyanakkor pedig bírása és büntetője a gonosznak⁶.

4. Kezdetnélküli ő, hiszen nem keletkezett; vátozhatatlan, minthogy halhatatlan. Istennek (theosz) azért hívják⁷, mivel mindent saját rendíthetlenségére alapozott (dia to tetheikenai...), másrészt pedig a „thein” szó miatt: ez a „thein” tudniillik futást, mozgást, cselekvést jelent, aztán pedig táplálást, gondoskodást és irányítást, tehát hogy életet ad ő minden lénynek. Úr, mert uralkodik a mindenségen; atya, mert létében mindent megelőz. Alkotónak meg Teremtőnek hívják őt, minthogy ő hozott létre és alkotott mindent. Főnségesnek nevezik, mert fölötte áll mindennek, s Mindenhatónak, mivel megtartja s átfogja a mindenséget. Az égboltozat magassága s a mélység feneketlensége, meg a földkerekség összes határa az ő kezében van, s nincs olyan hely, hol megszűnne tevékenysége⁸. A menny az ő műve, a föld az ő létesítménye, a tenger az ő teremtménye, az ember pedig alkotása és képe neki. A nap, hold és csillagok az ő világítótestei, az időnek, a napoknak és éveknek jelzésére⁹, az emberek szolgálatára és hasznára. Mindent Isten hívott létre a semmiből, hogy műveiből megismerhető legyen, s így elgondolhassuk az ő nagyságát¹⁰.

5. Amint az emberben a lélek nem tapintható meg, hiszen láthatatlan az emberek számára, ám a testek mozgása által mégis fölismerhető; hasonlóképp Isten sem látható emberi szemmel, gondviselése és művei alapján mégis megpillantható és elképzelhető.

Mikor valamelyikünk tengerjáró hajót lát a legénységével part felé tartani, nyilvánvalóan úgy véli, van benne kormányos, ki vezeti azt: ekképp kell hát elgondolni Istennek, a mindenség kormányzójának létét is, noha testi szemekkel nem látható, éppen határtalansága miatt.

Mikor még a napra, a picinyke égitestre sem tekinthet az ember, rettenetes hősege és ereje miatt, mennyivel kevésbé nézhet rá halandó ember Isten kimondhatatlan dicsőségére!

Amint a gránátalmának a beburkoló héjon belül számos külön fiókja van, hártyával elválasztva egymástól, s így sok-sok mag helyezkedik el benne: úgy az egész teremtetést is körülveszi Isten szelleme¹¹, s ezt a beburkoló szellemet a teremtéssel együtt Isten keze fogja körül. Miképp tehát a héjon belül elhelyezkedő mag nem láthatja a burkolaton kívül levő dolgokat, mivel belül van; úgy az egész teremtéssel együtt Isten kezétől körülvelt ember sem szemlélheti Istent.

De ezenkívül hinni szoktak az emberek például földi királyuknak létezésében, még ha nem is látja őt mindenki: mert törvényei, rendeletei, hivatalnokai, katonasága és szobrai fölismerhetővé teszik. Hát akkor éppen Istent nem vagy hajlandó fölismerni tetteiből és hatalmi megnyilvánulásaiból?

6. Nézd csak végig, ember, az ő műveit¹²: az évszakok időszakos váltakozását és a szelek járását; az égitestek ütemes mozgását, a napok és éjek rendezett haladását, a magvak, növények és gyümölcsök tarka szépségét; a négylábúak, madarak, csúszómászók és édesvízi meg tengeri halak fajtainak sokszínűségét; vagy figyeld meg az állatok nemző- és táplálkozó ösztönét, mely még csak nem is saját hasznukra van, hanem az emberi használatra: aztán a gondviselést, mellyel Isten élelmet készít minden test számára; meg a rendelkezését, mellyel alája vetette az embernek a mindenséget! Vedd szemügyre az édesvízi források és

szüntelenül hömpölygő folyamok árját, s a harmatból, felhőszakadásokból avagy záporokból idejében megjövő utánpótlást; az égitestek különféle mozgását: a hajnalcsillag felkeltét, mely előre jelzi a nagy égitest érkezését; aztán a Fiastyúk és Orion együttesét, a Nagymedvét és a többi csillag körtancát fönn az égboltozaton, ahol azokat Isten sokszínű bölcsessége egytől egyig saját nevéen szólítja¹³!

Ez az Isten egymaga teremtett a homályból fényt¹⁴: ő alkotta a déli szél kamráit s a mélység kincsestárait; a tengerek határait, a hónap és jégesőnek tárait; ő gyűjti a vizeket a mélység tartályaiba¹⁵, ő őrzi házában a homályt és tárja elő az üdítően kellemes, örvendetes fényt¹⁶ a kincseskamrájából. Ő vezeti elő a felhőket a föld végéből s szaporítja a villámokat a zápor idején. Elküldi a mennydörgést megfélemlítésül, de zengését előre jelzi a villámlással, hogy a lélek a hirtelen rémülettől el ne pusztuljon. Még az égből lesújtó villám erejét is mérsékli, nehogy az lángra lobbantsa a földet, hiszen ha teljhatalomban részesülne a villám, szétégetné a földet, sőt a mennydörgés is képes volna teljességgel szétrombolni azt.

7. Ő hát az én Istenem: a mindenség Ura, ki egyedül terjesztette ki az eget¹⁷, és állapította meg szélességét a földnek. Ő kavarja fel a tengerek öblét, ő zendíti meg annak hullámaikat¹⁸: uralkodik az ereje fölött, s a habok háborgását lecsillapítja. Ő szilárdította meg a földet a vizeken¹⁹, s adta neki tápláló lelkét. Az ő lehelete kelt életre mindent, s a lelkét visszatartaná, megsemmisülne a mindenség²⁰.

Az ő leheletéből beszélsz, te ember, az ő lelkéből lélegzel: s épp őt nem ismered! Azért van ez, mert lelked vak, s szíved megkeményedett. Ha tetszik, gyógyíttathatod magad: bízd rá magad az orvosra, s majd ő leveszi a hályogot lelked és szíved szeméről. Ki ez az orvos? Isten, ki Igéjével és Bölcsességével gyógyít és támaszt életre²¹. Igéje és Bölcsessége révén teremtette Isten a mindenséget: az ő Szavára szilárdultak meg az egek, s az ő Lelkétől

annak összes seregei²². Rettenetes hatalma van Bölcsességének: az Isten „bölcsességével alkotta meg a földet, s gondolatának alkotása az ég, tudtával nyíltak meg a mélységek, s harmatoztak esőt a fellegek”²³.

Ha ezt végiggondolod, ember, és életed tisztává, istenfélővé s igazzá lesz, megláthatod az Istent. Ám mindenekelőtt juttasd szívedbe a hitet és istenfélelmet, s majd akkor érted meg ezeket. Miután leveted azt, mi halandó, s a halhatatlanságba öltözködsz, akkor majd érdemed szerint megpillanthatod Istent. Mert Isten halhatatlanságra támasztja fel testedet a lelkeddel együtt: s halhatatlanná lévén megláthatod majd a Halhatatlant – akkor, ha most hiszel benne, majdan pedig fölismered, hogy igazságtalanul káromoltad őt.

8. Persze, te nem hiszel a holtak föltámadásában. . . . Mikor viszont majd megtörténik, akarva-akaratlanul kénytelen leszel elhinni: de akkor hited már hitetlenségnek fog számítani, amennyiben most nem hiszel²⁴.

Miért is vagy hitetlen? Tán nem tudod, hogy bármit is teszel, azt hit előzi meg? Melyik földművelő arathatna, ha előbb a magot nem bízna a földre? Ki szelné át a tengert, ha előbb nem bízna a hajóban s kormányosában? Melyik beteg nyerhet gyógyulást anélkül, hogy előzőleg ne hinne az orvosnak? Melyik mesterséget vagy tudományt tanulhatná meg bárki is, ha előbb nem szánná rá magát, hogy higggyen tanítómesterének?

Ha tehát rábízza magát a földművelő a földre, a hajós a hajóra, a gyengélkedő pedig az orvosra, egyedül te nem akarsz megbízni Istenben, annak ellenére, hogy számtalan záloggal biztosított már téged? Elsősorban létrehozott a nemlétből, mert ha apád-anyád nem létezett volna, magad végképp nem jöhettél volna a világra. Megformált téged kevéske folyadékból meg egy még kisebb csöppből, mely valaha szintén nem létezett: Isten vezetett tehát ide, ebbe az életbe. Ezenkívül pedig te hiszel abban, hogy az embe-

rek által kialakított szobrok istenek s csodákat művelnek. Csak pont a teremő Istenről nem hiszed, hogy képes téged újra teremteni?

9. Azok a nevek, melyekkel állítólag megtiszteled az isteneket, bizony, holt emberek nevei. Ráadásul kik ezek és milyenek? Kronosz nemde gyermekevő volt, s saját fiait pusztította el? Amennyiben viszont fiacskáját, Zeuszt hoznád szóba: figyeld csak meg az ő tetteit és életmódját! Az Ida hegyén egy kecske nevelte fel, de ő a mítoszok szerint levágta ezt, s a lenyúzott bőrből készített önmagának ruházatot. Többi cselekedetéről, a vérfertőzésről, paráználkodásról, gyermekgyalázásról pedig hadd mesélgessenek bővebben Homérosz és költőtársai. Miért is folytassam most a sort fiaival: Héraklésszel, ki önmagát égette meg; a részeges és örvöngő Dionüszosszal; aztán Apollóval, ki ijedten menekül Akhilleusztól, Daphnéba beleszeret, s nem is tudja Hüakinthosz végzetét²⁵? Soroljam most tovább a sebet kapó Aphroditét, az embergyilkos Arészt, s a sok-sok vért, mely ezekből az úgynevezett istenekből patakszik?

Mindez még jelentéktelennek mondható. Találunk azonban szétszabdalt istent, kit Ozirisznak hívnak, s évente misztériummal ünnepelnek, mintha először elveszne, majd pedig testrészenként megkeresve újra megtalálnák – anélkül, hogy bárki is tudná, elveszett-e, s bárki is megmutatná, hogy megtalálták.

Miért is beszéljek most a megcsonkított Attiszról, vagy az erdőt járó és vadászat közben vadkan által megsebesített Adóniszról, a villám-sújtotta Aszklépioszról, s a Szinopéból Alexandriába menekült Szerapiszról? Mit szóljak a szküthiai Artemiszhez, ki maga is menekült, embergyilkos és vadász, s ezenkívül Endümosz szeretője? – Hiszen ezekről nem is mi beszélünk, hanem a ti íróitok és költőitek terjesztik hírüket.

10. Mit sorolgassam most a tömérdek állatot, mit az egyip-

tomiai imádnak: a csúszómászókat, barmokat, ragadozókat, édesvízi halakat; nem is beszélve most lábfürdőikről és illetlen hangoskodásukról!²⁶

Netalán a görögöket és a többi népet említéd? Ők bizony, ahogy említettük, köveknek, fáknak s a többi anyagnak hódolnak, mint holt emberek képmásainak.

Tudjuk, hogy Pheidiasz Pisában az éleiaiak számára az olümposzi Zeust alkotta meg, az athénieknek pedig az Akropoliszon Athénét. – Hadd tegyem föl a kérdést tenéked, ember: hányat lehet találni a Zeuszokból? Mindenekelőtt Olümposzi Zeust emlegetnek, aztán van lateári, kaszioszi, van mennyköves Zeusz; Zeusz Ősatya, Éjszakázó Zeusz, Városvédő Zeusz, Kapitóliumi Zeusz ²⁷. Aztán síremléke van Krétában a Kronosz fiaként számon tartott Zeusznak, ki Kréta királyává lett: de a többieket talán még síremlékre sem tartották méltónak!

Most meg ezeknek az úgynevezett isteneknek Anyját említéd? Csak a tetteit ne kellene szájjammal kimondanom – tudniillik nálunk az ilyen dolgokat még megnevezni is tilos –, meg aztán hódolóinak tetteit, melyekkel őt imádják; és azt, hogy mennyi adóhoz és jövedelemhez juttatja az uralkodót ő és fiai...

Nem istenek ám ezek, hanem bálványok, amint már az imént említettük is: emberi kezek művei, azaz tisztátalan démonok. Legyenek csak ilyenek azok is, kik alkották őket, s kik reményüket beléjük vetik!²⁸

11. Tőlük jobban tisztelem én a császárt, jóllehet nem imádom, hanem imádkozom érette. Istent imádom, a valódi és igazi Istent, tudván hogy a császár is tőle van.

Így szól sz hozzám: „miért nem imádod az uralkodót?” – Mert nem ezért lett császár, hogy imádják, hanem hogy törvényes tisztelettel illessék. Nem isten ő, hanem ember, akit Isten rendelt, de nem azért, hogy imádják, hanem hogy igazságosan ítéljen. Isten valamiképp rábízta a kormányzást: ám az nem állt szándékában, hogy akiket ő ren-

delt, királyoknak hívassák magukat. Mert a Király az ő neve, úgyhogy senki mást nem szabad így nevezni. Kizárólag Istent illeti imádás: így hát te, ember, minden tekintetben tévedsz!

Tiszteld az uralkodót, jószándékúan vesd magad alája s imádkozz érte! Ha ezt teszed, Isten akaratát teljesíted. Hiszen Isten törvénye így hangzik: „Fiam, tiszteld Istent és a királyt! Sem egyiknek, sem a másiknak ne engedetlenkedj, hisz ők tüstént megbüntetik ellenségeiket!”²⁹

12. Amikor engem kereszténynek nevezve gúnyolódsz rajtam, bizony nem tudod, mit beszélsz. Először is mindaz, mit „megkentek” (= khrisztosz)³⁰, az drága, hasznos és nem nevetséges. Melyik hajót lehetne használni és épségben tartani, ha előzőleg be nem kennék kátránnyal? Melyik torony vagy lakóház lehetne jókinézésű és használható, ha festékekkel be nem kennék? Ki az az ember, akit az életbe érkezésekor vagy küzdelemre készüléskor nem kennek be olajjal? Melyik műalkotás vagy ékszer lehetne szép, ha be nem kennék, s ki nem fényesítenék? Még a légkört is, sőt bizonyos tekintetben az egész földet is beszínezi a fény és a lehelet. – Te pedig nem akarsz fölvenni Isten kenetét?

Minket épp emiatt hívnak kereszténynek: mert föl vagyunk kenve Isten olajával!

13. Továbbá aztán tagadod a holtak feltámadását. Azt mondod: „Mutass nekem legalább egyvalakit, ki föltámadt a halálból, hogy lássam és higgyek!” – Először is: mi a nagyszerű abban, ha azt hiszed el, amit már láttál? – Aztán meg: te hiszel abban, hogy Héraklész, ki önmagát égette el és a villámsújtotta Aszklépiosz föltámadott. Csak éppen abban nem hiszel, amiket Isten mond neked? Megeshet, hogy amikor mutatok néked egy holtat, ki föltámadott és él, akkor is hitetlenkedsz majd. . . ³¹

Isten sok-sok igazolást mutat be, hogy higgyél neki. Ha úgy tetszik, gondolj arra, ahogyan az évszakok, a nap-

palok és éjszakák fejeződnek be és kezdődnek újra³². – Vagy pedig nem ugyanígy támadnak föl a növények és gyümölcsök is, szintén az emberek javára? Például amikor a búzának avagy más növénynek magvát elvetik a földbe, az először meghal és szétoszlik, majd pedig föltámad, s kalász lesz belőle³³.

Vajon nem Isten rendeléséből olyan-e a fák és gyümölcsök természete is, hogy időnként termést hoznak ott, hol előzőleg semmi sem mutatkozott vagy látszott? Sőt mi több! Megegett már az is, hogy egy veréb vagy más madár lenyelt valami alma- vagy fügemagot, avagy más hasonlót, majd pedig egy sziklaszirtre vagy sírboltba pottyantotta, ahol ez a trágyában megfogva fává növekedett – annak ellenére, hogy miután lenyelte a madár, rendkívüli hőséget vészelt át. Isten bölcsessége teszi mindezt, hogy ezáltal is igazolja, mennyire hatalmas van Istennek az egész emberiség egyetemes föltámasztására.

Ha netán még bámulatosabb látványt akarnál megpillantani a föltámadás igazolására, s méghozzá nem is csak a földieknek, hanem az égieknek köréből, vedd szemügyre a holdnak havonkénti föltámadását, ahogyan elfogyatkozván meghal, majd újra fölkel.

Sőt most figyelj, ember: benned is lezajlik a föltámadás műve, ámbár tudomást sem veszel róla. Talán megegett már veled, hogy beteg lettél, s megfogyatkozott tested, erőd, s arcod kerekése; azonban Istentől újból irgalmat és gyógyulást nyervén teljesen visszanyerted tested, arcod és erődet. Nos, nem tudtad azt, hová tűnt húsod észrevétlenül, de ugyanígy azt sem érted, honnan került vissza, merről érkezett. Persze azt mondod: a tápanyagokból s a vérbe került nedvességtől. – Nagyon helyes: viszont ez is Isten műve, aki ilyen módon alkotta meg, nem pedig másvalakié.

14. Ne hitetlenkedj hát, hanem légy hívő³⁴. Hiszen valamikor magam sem hittem még, hogy ilyen a jövőendő,

most viszont – miután mindent átgondoltam – hiszek, tudniillik rábukkantam a szent próféták írásaira, kik Isten Lelke révén megjövendölték múltunkat, ahogyan történt; a jelent, amint épp zajlik; és a jövőt, amilyen rendben majd megvalósul³⁵. Így bizonyosságot szerezvén a beteljesült jóslatokból nem vagyok már hitetlen, hanem hiszek, s engedelmeskedem Istennek. Neki rendeld alá magad a hitben, nehogy mostani hitetlenséged miatt egykor majd örök büntetéstől gyötrődve juss el a hívő elfogadásra.

Egyébként a próféták által említett kínokat a későbbiekben költők és filozófusok lopkodták a Szentírástól, hogy saját nézeteiket tegyék hihetővé ezzel³⁶. Persze mint-hogy ők is megjósolták a gonoszokra és hitetlenekre váró eljövendő büntetéseket, mindenkinek bizonyossága lehet erről, úgyhogy senki sem mondhatja: nem hallottuk s nem tudjuk.

Szíveskedj buzgalommal olvasni a prófétai írásokat, s akkor azok majd tisztán megmutatják az utat, melyen megmenekülhetsz az örök büntetéstől, s Isten örök javait nyerheted el. „Aki ajkat adott a beszédre, fület alkotott a hallásra és szemet teremtett a látásra³⁷, az megvizsgál mindent, s igazságos ítéletet tart, megfizetve mindenkinek tettei szerint”³⁸. Akik jó tettek által kitartóan törekednek az enyészhetetlenségre, azoknak örök életet, örömet, békét, nyugalmat ad majd, s olyan javaknak bőségét, miket szem nem látott, fül nem hallott, emberi szív föl nem fogott³⁹. A hitetlenekre azonban, kik az igazságot makacsul megvetik, s igazságtalanságnak hódolnak, telve vannak bujasággal, paráznasággal, flúgyalázással, kapzsisággal, vétkes bálványimádással – rájuk harag és düh vár, gyötrellem és szorongattatás, s végül majd az örök tűzre jutnak.

Ha már egyszer ezt mondottad nekem: „Mutasd meg Istenedet!”, nos, ez az én Istenem! Javaslom neked, hogy tarts tőle és higgy benne!

MÁSODIK KÖNYV

1. Mikor néhány napja elbeszélgettünk, megkérdezted, derék Autolükosz, ki is az én Istenem; s aztán figyelmesen füleltél egy picit fejtegetéseimre: úgyhogy én vallásomról magyarázgattam neked. Még mikor búcsút vettünk egymástól, akkor is a legjobb barátságban tértünk haza, jól lehet eleinte ridegnek mutatkoztál – persze tudod is ezt, és emlékszel rá, mennyire badarságnak tartottad tanításunkat. Minthogy pedig azután magad ösztönöztél erre – ámbár én az ékesszólásban járatlan vagyok –¹, bizony rászántam magam, hogy most ebben az írásban még gondosabban bizonyítsam előtted fáradozásod hiábavalóságát s rabságban tartó vallásosságod hasztalanságát. Egyúttal igyekszem előtted az olvasmányaidban szereplő – de talán igazából meg sem értett – történetek egyik-másik példájából magát az igazságot föltárni.

2. Mert énnekem aztán nevetségesnek tűnik, mikor kőfaragók, szobrászok, festők vagy bronzöntők isteneket formálnak, rajzolnak, vésnek, öntenek és gyártanak, de még a mesterkézből kikerülve is semmiknek tartanak: bezzeg aztán mikor valaki megveszi s egy úgynevezett szentélybe vagy valamiféle házba lerakja azokat, még nem is csak a vásárlók mutatnak be áldozatot, hanem maguk az előállítók és elárúsítók is buzgalommal érkeznek, s már rendezgetik is áldozataikat meg adományait, hogy odaborulhassanak s isteneknek tarthassák azokat, kikről tudják, hogy ugyanolyanok, amilyenek a készítéskor voltak, mint kő, érc, fa, festék vagy egyéb anyag.

Így jártatok ám ti is, kik az állítólagos istenek történeteit és családfáját olvasgatjátok. Hiszen míg keletkezésükkel foglalkoztok, emberinek tekintitek, később mégis istennek hívjátok őket; az istentiszteletek során pedig nem veszitek észre s nem látjátok be, hogy amilyenek kelet-

kezésüket ismerték meg, ők pontosan ilyen létezőknek születtek.

3. Hajdan az isteneknek – föltéve, hogy születtek ilyes-
mik – szapora volt nemzedékük. Ám manapság ugyan hol
igazolható istenségek létrejötte? Ha hajdan szültek és
születtek, nyilvánvalóan egészen mindmáig kellene létre-
jönniük isteneknek, mert ellenkező esetben fajtájuk maga-
tehetetlennek tekinthető! Talán megvénhedtek, s ezért
nem nemzenek már, avagy meghaltak, s nincsenek tovább?
Mert ha egykor születtek volna istenek, mindmáig szület-
niük kellene, mint ahogy emberek is születnek; illetve
még több istennek is kellene lennie, mint embernek, amint
Szibilla mondja:

„Ha az istenek halhatatlan létükre szaporodnának, több
isten születne biz’ az embereknél is”².

Mert ha arról bizonyosságunk van, hogy a halandó, rövid
életű emberek egészen mostanáig folytonosan hozzák
létre gyermeküket, és az emberi szaporodás egy pillanatra
sem állt meg – úgyhogy egyre több város meg falu jött
létre, sőt a mezők is benépesültek –, hogyan kellene akkor
a költők szerint haláltól is mentes isteneknek sokkal in-
kább szülniük és születniük, éppen a ti istenkeletkezése-
ről vallott elméletek szerint?

Ám akkor mi az oka, hogy az Olümposznak hívott,
hajdanában istenek-lakta hegy most egész elhagyatott?
Hogyan lehet az, hogy hajdan Zeusz lakhelye az Ida volt
(hisz ottlétéről tanúskodik Homérosz és a többi költő),
most viszont semmit se lehet tudni róla? Miért nem volt
ő mindenütt, miért csak a föld egyik pontján volt megta-
lálható? Talán nem érdekli a többi? Avagy képtelen arra,
hogy mindenütt ott legyen, és mindenkiről gondoskodjék?
Példának okáért: ha netán valahol keleten volt, akkor nem
lehetett nyugaton; ha viszont nyugati vidékeken járt, nem
volt ott a keletiekén. A fönséges, mindenható és igaz
Istenre ellenben még nem is csak az jellemző, hogy minde-

nütt jelen van, hanem ő mindenre ügyel és mindent hall, nem is említve azt, hogy helyhez nem kötődik. Ha ez nem így volna, hatalmasabbnak tűnne az őt körülvevő hely nála magánál, hiszen mindig nagyobb a befogadottnál maga a befogadó. Istent lehetetlen valahol helyhez kötni, mert ő maga a helye a mindenségnek. – Miért hagyta hát el Zeusz az Idát? Meghalt talán, vagy már nem tetszett a hegy? Akkor hát hová is mehetett? Az égbe? – Nem! Mondd inkább azt, hogy Krétába! Ott mutogatják sírját mind a mai napig. Aztán azt mondhatod még, hogy Pisába, ahol mindmáig hírnevet biztosít Pheidiasz kezének. – Térjünk rá most a költők és filozófusok írásaira!

4. Némelyek a sztoa hívei közül tagadják, hogy egyáltalán létezhetne Isten, vagy pedig ha esetleg van is, úgy tartják, hogy az Isten önmagán kívül senkivel sem törődik. Ezt szemléltette valójában Epikurosz és Khrüszipposz balgasága. – Mások azt mondják, hogy véletlenszerű eseménysor a mindenség, a világ kezdetnélküli, s a természet időtlen. Vakmerően kijelentették, hogy Isten mindenre kiterjedő gondviselése nem létezik, úgyhogy Isten nem más, mint az egyedek lelkiismerete. – Ismét mások viszont a mindenséget átfogó szellemet tartják Istennek.

Platón és párthívei kezdetnélküli Istent vallanak, aki atyja és alkotója a mindenségnek: ám Isten mellett az anyagot is teremtetlennek tartják, s azt mondják, hogy ez együtt enyészik majd el Istennel. Ha viszont Isten kezdetnélküli és az anyag is teremtetlen, a platonisták szerint már nem lehet Isten a mindenség alkotója, sőt – véleményük szerint – Isten egyeduralma sem igazolható. Aztán ahogy a kezdetnélküli Isten egyben változhatatlan, szintúgy változhatatlan a kezdetnélküli anyag is, és azonos Istennel. Hiszen a teremtetett létező változékony és átalakulásra képes, a kezdetnélküli viszont változhatatlan s másíthatatlan. Mi nagy dolog ugyan, ha Isten már meglevő anyagból teremti a világot? Hisz ha alapanyagot kap vala-

kitől, még a mesterember is azt csinál abból, amit csak akar. Ám Isten ereje abban nyilvánul meg, hogy a semmiből teremt azt, amit akar; ahogyan a lélekadás és mozgatás sem másé, csakis egyedül Istené. Szobrot az ember is készít: de beszédképességet, lélegzetet vagy érzékelést nem adhat művének. Isten ennél sokkal többre képes: értelemmel, lélekkel és érzékekkel rendelkező lényt alkothat. Miként tehát mindezekben Isten többre képes az embernél, úgy képes arra is, hogy semmiből teremtsen és akképp hozza létre a létezőket, amennyit csak akar és amint akarja.

5. Így hát a filozófusok és írók nézetei ellentmondóak. Míg amazok a már említett módon nyilatkoztak, másfajta föltevése van Homérosznak; nem pusztán a világ, hanem az istenek keletkezését illetően is. Tudniillik így szól:

„... Ókeanoszhoz, az isteni őshöz, s Téthüsz anyához; tőle erednek a földön tengerek és folyamok, mind.”³

Ezekkel a szavakkal bizony már nem istent mutat be. Ugyan ki ne tudná, hogy az Ókeanosz vizet jelent? Nos, ha ez víz, akkor biztos nem Isten. Ha viszont Isten a világ-mindenség alkotója, amint tényleg az is, akkor nyilván teremtetője ő a víznek és tengereknek is.

Maga Hésziodosz sem pusztán az istenek keletkezéséről beszélt, hanem a világéről is. Persze mikor a világ eredetét említette, történetesen nem említette meg, kitől is eredt. Ráadásul isteneknek nevezte Kronoszt meg a tőle származott Zeuszt, Poszeidónt és Plútót, pedig úgy tudjuk, hogy ők már a világot követően keletkeztek. S aztán elmeséli azt is, amint Kronosznak a saját fia üzent hadat. Így említi:

„Mert atyján, Kronoson diadalt vett, s rendben elosztott mindent, rangot is egyformán a haláltalanok közt.”⁴

Ezekután felsorolja Zeusz leányait, kiket múzsáknak is nevez; majd nyomban azért látjuk esedezni őt, hogy megtudja ezektől, miként is jött létre a mindenség. Így beszél:

„Üdv nektek, Zeusz lányai, adjatok nekem édes
dalt, zengjétek örökélők szent születését,
mindazokét, kik eredtek Földtől s csillagos Égtől,
és a sötét Éjtől s akiket Tenger vize táplált.
Sorra beszéljétek arról, hogy lettek legelőször
istenek, és föld és folyamok, meg a végtelenül nagy
tenger, tágas mennybolt, s fényes csillagok ott fenn,
és kik ezektől lettek, minden jó adományok
osztogatói, az istenek, és köztük hogyan oszlik
meg rang és vagyon és hogy lett övék az Olympos.
Ezt mind mondjátok el nekem, olymposi múzsák,
kezdve a kezdeteken, s hogy létre mi jött legelőször.”⁵

Hogyan is tudhatnák mindezt a múzsák, kik később jöttek a világnál is létre? S hogyan számolhatnának be Hésziodosznak arról a korról, mikor még atyjuk sem született meg?

6. Valamiképp mégiscsak föltételez őanyagot és világte-remtést, hiszen így beszél:

„Elsőnek jött létre Khaos, majd Gaia követte,
szélesmellű Föld, mindennek biztos alapja
– isteneké is, kik hófödte olymposi csúcson
laknak, s kik lent mélyen a Tartaros éji ködében –,
és Eros, az ki a legszebb mind a halhatatlanok közt,
elbágyasztja a testet, az istenek és a halandók
keblében leigázza a józanságot, a bölcs ész.
Szült Khaos és Erebos lett gyermeke és a sötét Éj,
Gaia először méltó párját hozta világra,
csillagos Égboltot, hogy mindent ez beborítson,
és legyen Uranos áldott istenek égi lakása.
Aztán szülte a nagy hegyeket, meghitt ligetekkel,
hol dombos-völgyes tájékon laknak a nymphák,
és ő szülte a zordon tenger végtelen árját,
Pontost, még szerelem nélkül, majd Uranos ágyán
mélyörvényü Ókeanoszt. . .”⁶

Még ennyi beszédben sem tisztázta azt, kitől is eredt mindez. Hogyha előbb létezett a Kháosz, és ha már előzőleg volt valamilyen anyag, vajon ki készítette elő, kicsoda rendezte el és alakította azt? Vajon az anyag önmagát alakította ki és ékesítette fel? Hiszen Zeusz sokkal később jött létre, nemhogy az anyagtól, hanem még a világtól és az emberek sokaságától is, sőt későbbi ezeknél még apja, Kronosz is. Vagy valami fönségesebb lény hozta létre az anyagot, tudniillik Isten, aki aztán rendbe is szedte azt?

Mellesleg Hésziodosszal kapcsolatban az nyilvánvaló, hogy összevissza fecseg, és saját magával is ellentmondásra jut. Mikor földről, égről és tengerről beszél, megpróbálja ezektől eredeztetni az isteneket, majd pedig közējük tartozónak tekinteni s velük rokon nemzetséggént bemutatni a rettenetes embereket: a titánok nemzetségét és a küklpszok meg óriások sokaságát, aztán meg az egyiptomi istenségeket, illetve bizonyos semmirekellő embereket – amint ezt a Horapiosznak is nevezett Apollónidész leírja a „Szemenúthi” című könyvében meg a többi Egyiptom vallását és királyait tárgyaló történelmi művében⁷.

7. Mit emlegetsem most a görögök mítoszait és azok haszталanságát, például Plútót, a homály uralkodóját, meg a tenger alatt megbúvó Poszeidónt, ki Melanippével ölelkezvén emberevő gyermeknek adott életet! Aztán Zeusz gyermekeiről is hány meg hány tragédiát költöttek szerzőink: ők maguk sorolják fel azok nemzetségét, mert nyilvánvalóan emberek azok, s nem istenként születtek. A komédiaszerző Arisztophanész pedig a „Madarak”-ról elnevezett művében foglalkozott a világ teremtésével, s ott azt mondotta, hogy kezdetben a világot egy tojás tartalmazta:

„Kezdetben tojást rakott le a fekete tollazatú éj...”⁸

Aztán itt van Szatürosz, aki Alexandria népének történetét a Ptolemaiosz jelzőjű Philopatortól kezdi el, s azt állítja róla, hogy ősatyja maga Dionüszosz volt: ezért képezte

Ptolemaiosz a legelső törzset. Ezt állítja Szatürosz: Dionüszosztól és Althaiétól, Thesztisz lányától született Déianeira, tőle és Héraklésztől, Zeusz fiától Hüllosz, tőle Kleodémosz, tőle Arisztomakhosz, tőle Témenosz, tőle Keiszosz, tőle Maron, tőle Theisztiosz, tőle Akoosz, tőle Arisztomidasz, tőle Karanosz, tőle Koinosz, tőle Türimasz, tőle Perdikkasz, tőle Philipposz, tőle Aeropon, tőle Alketasz, tőle Amüntasz, tőle Bokrosz, tőle Meleagrosz, tőle Arsziñoé, s neki és Lagosznak született meg a Szótér elnevezésű Ptolemaiosz, neki meg Berenikének Ptolemaiosz Philadelphosz, neki és Arsziñoénak Ptolemaiosz Euergetész, akinek a Kürénében uralkodó Maga leánya, Bereniké megszülte Ptolemaiosz Philadelphoszt⁹.

Ilyen tehát Dionüszosz rokonsága Alexandria uralkodói-
val. Sőt eszerint még a dionüszoszi törzsön belül további
népek választhatók szét. Althéus nép: Dionüszosz hajdani
feleségétől, Thesztiosz lányától, Althaiétól. A déianiri nép:
Dionüszosz és Althaié lányától, Héraklész feleségétől.
Aztán az ő nemzetségeiknek újra csak sajátos jelzőik van-
nak: Ariadné népe, Minosz lányától és Dionüszosz felesé-
gétől, ki apja szeretője lett, azaz Dionüszossal egy tenge-
rész képében egyesült¹⁰. Thesztisz népe, Althaié apjától,
Thesztisztól. Thoaszi nép Dionüszosz gyermeke, Thoasz
révén. Sztaphüli nép Dionüszosz fiától Sztaphülosztól.
Euainisz népe Dionüszosz fiától Eunousztól; maróni nép
Ariadné és Dionüszosz fiától, Maróntól. Ezek ugyanis
mindnyájan Dionüszosz fiai. Ám mindmáig sok egyéb
elnevezés is született és maradt fenn, mint például
Héraklésztől az úgynevezett héraklidák, Apollóntól az
apollónidák, Poszeidóntól a poszeidoniták, Zeusztól pedig
a dionok és diogenák.

8. Sorolgassam-e még ezt a sok-sok elnevezést és nemzet-
ségtáblát? Mindenféleképpen gúnyos játékot űz itt az
összes történetíró, költő és állítólagos filozófus, sőt még
a reájuk figyelők is. Mert jobbára meséket szöttek és

bolondságokat szedtek össze isteneikről: nem istenekként, hanem emberekként mutatták be őket, egyeseket részegek, másokat paráznák és gyilkosok alakjában.

A világ keletkezéséről is egymással ellenkező bolondságot beszéltek. Némelyek először is azt állították, hogy a világ teremtetlen, amint már ezt be is mutattuk. Akik viszont így kezdetnélküli s örök természetűnek tartották, azoknak állítása nem egyeztethető azokéval, kik teremtettenek vallják. Mert csak sejtések és emberi képzelgés alapján harsogtak, de nem az igazságnak megfelelően. Ismét mások azt mondták, hogy van gondviselés, s így újra csak megdöntötték az előbbi nézeteket. Aratosz pedig ezt mondja: – „Induljunk hát el Zeusztól, hiszen mi emberek őt soha ki nem hagyhatjuk beszédünkéből. Zeusz tölti be az összes emberi várost és teret, ővele telt be a tenger és partvidék: rászorulunk mindnyájan mindenben Zeuszra. Az ő nemzetsége vagyunk: ő pedig jóságosan jobbát nyújtja az emberek felé. Népeket ébreszt munkára: figyelmükbe idézvén megélhetésük gondjait; megmondja, mikor legjobb a szántóföld a marháknak és a megművelésre; szól, mikor eljön az alkalmas évad gödörásásra az ültetéshez, s a vetésre sorban a magvaknak”¹¹.

Mármost kinek higgyünk? Aratosznak vagy Szophoklész szavainak:

„ki-ki. . . előre semmit sem lát biztosan;
legjobb vaktában élni csak, ahogy ki tud”¹²

Homérosz viszont megint csak nem csatlakozik ehhez. Így beszél:

„Zeusz a csatázók hős erejét szaporítja, lohasztja”¹³.

Aztán Szimonidész:

„Istenek nélkül senki sem ért el kiválóságot: se város, se halandó. Isten az, ki mindent ismer: amazok közt senki sincs hibátlan. . .”¹⁴

Hasonlóképp Euripidész:

„Nem esik Isten nélkül semmi sem velünk”¹⁵.

Menandrosz úgyszintén:
„Velünk biz’ nem törődik senki más, csak Isten”¹⁶.

Aztán újra csak Euripidész:
„Valahányszor jónak látja Isten megváltásod,
számtalan alkalmat ad a menekülésre”¹⁷.

Thesztiosz úgyszintén:
„Ha Isten akarja, nádszálon hajózhatol”¹⁸.
– Bizonyos, a nagy szóáradat miatt sok-sok állítás szembe-
kerül itt egymással. Maga Szophoklész mondja egy másik
helyen, a gondviselést tagadva:

„Isten csapásától halandó meg nem menekülhet”¹⁹.

Olykor egészen sok istent neveztek meg, máskor viszont
egyetlen egynek uralmát vallották, s a gondviselés létezését
állították azok előtt, akik szerint nincs gondviselés.
Euripidész tesz például vallomást e szavakkal:

„S hiú reményt, lám, mégis hányat kergetünk,
hogy küszködünk, nem tudva semmi biztosat”²⁰.

Akaratlanul is bevallják tehát, hogy az igazságot nem
ismerik: démonok sugallatára lettek ily kevélyek, s démoni
hatásra mondták mindezt, mit elmondottak. Költőik,
Homérosz és Hésziodosz a közfelfogás szerint múzsai
ihletésre beszéltek ily beképzelten és tébolyodottan, tehát
nem tiszta, hanem eltévelyedett szellem sugallatára.

Az igazolja ezt fényesen, hogy mikor az igaz Isten nevé-
ben mind a mai napig ki-kiúznak egy-egy megszállottból
valami démont, akkor épp ezek a csalfa szellemek vallják
meg, hogy ők démonok, kik mindaddig e költőkben
működtek; ám ezektől megszabadulván némelyek józan
szellemben a prófétákkal egybehangzóan szólottak Isten
egyeduralmáról, ítéletéről meg a többi dologról, hogy így
tegyenek tanúságot önmaguk és minden ember számára.
9. Isten emberei ellenben, kik Szentlélekkel teli edények
módjára prófétaként működtek – ők bizony magának
Istennek ihletése révén váltak bölcsekké, s így Istentől
oktatottak, szentéletűek és igazak lettek. Méltókká is lettek

arra a bérre, hogy Isten eszközei lehessenek, melyek a tőle jövő bölcsességet fogadják be. Eme bölcsesség révén beszélhettek ők a világ teremtéséről és az összes többi dolgokról. Számos dögvészt, éhínséget és háborút megjövendöltek. Nem is pusztán egyedül vagy kettesével működtek, hanem időről időre többen²¹ is voltak a zsidók között, sőt a görögöknél is, mint például Szibilla. Mindnyájan egymással egybevágó és összhangzó dolgokat hirdettek: arról is, mi már előzőleg megtörtént, s ami majd korukban ment végbe, s arról is, mi most szemünk láttára teljesül be. Ezért is élünk abban a meggyőződésben, hogy az eljövendők majd pontosan úgy valósulnak meg, mint ahogyan az előzők teljeselek be.

10. Először is teljes egyetértésben arra tanítottak bennünket, hogy Isten semmiből alkotta a mindenséget. Mert semmi sem létezett Istennel egyidejűleg, hanem ő maga volt önmagának helye; szüksége semmire sem volt, s minden időt megelőzően létezett, és épp ekkor akarta ő megalkotni az embert, ki majd megismerheti őt: számára rendezte be tehát a világot. Tudniillik a teremtetten lény rászorul a másikra, csak a teremtetlennek nincs szüksége semmire.

Mikor Istenben ott volt bennlakó Igéje, saját bensőjében nemzette őt, s tulajdon Bölcsességével együtt bocsátotta ki magából a mindenséget megelőzően²². Ez a Szó volt segítségére összes művében, s mindent általa alkotott. Kezdetnek lehet hívni: mert elsőse van, és uralkodik mindazon, ami általa jött létre. Ő az tehát, aki mint Isten Lelke, Kezdet, Bölcsesség és a Magasságbeli Ereje leszállott a prófétákra, s általuk mondotta el a világ teremtésével s az összes többi eseménnyel kapcsolatos dolgokat. Hisz nem léteztek még a próféták, mikor a világ létrejött, hanem csakis a benne levő Bölcsesség, Isten Bölcsessége volt, és szent Igéje, ki folyton vele volt. Ezért is szól ő Salamon próféta által a következőképp: „Ott voltam, mikor az eget

teremtette; s míg megszilárdította a föld alapjait, melléje helyezkedtem”²³.

Mózes, ki Salamontól sok-sok esztendővel korábban élt, vagyis inkább az őt eszközként használó isteni Ige ezt mondja: „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”²⁴. – Először viszont „kezdetet” és „teremtést” említett, s majd csak ezután helyezte oda Istent: mert Istent nem szabad könnyelműen, egyszerű semmiségért megnevezni. Ugyanis előre látta azt Isten bölcsessége, hogy némelyek ostoba fecsegésre készek, és isteneknek hívnának sok mindent, ami nem az. Hogy az igazi Isten a művei által válják ismertté, s mivel Isten Szavával alkotott eget, földet, s mindenfélét azokban; ezért beszélt így: „Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet”. Aztán miután már elmondotta azok teremtését, közli velünk: „A föld pedig beláthatatlan s rendezetlen volt; s homály borította a mélységet, és Isten Lelke lebegett a víz fölött”²⁵.

Ezzel a tanítással kezdődik a Szentírás: miként jött létre és keletkezett Isten erejéből az anyag, melyből aztán Isten megteremtette s megalkotta a világot.

11. A teremtés a világossággal kezdődött, hiszen a rendbeszedett dolgokat a fény teszi fölismerhetővé. Ezért hangzik így a szöveg: Isten szólt: „Legyen világosság”, és világos lett. Isten látta, hogy a világosság jó. – Nyilvánvalóan az ember számára lett jó! – Szétválasztotta egymástól a fényt és a sötétséget²⁶. A világosságot nappalnak nevezte Isten, a sötétséget pedig éjszakának. Aztán este lett és reggel: az első nap. Isten újra szólt: „A víznek közepén keletkezzék szilárd boltozat, s alkosson válaszfalat víz és víz között.” Úgy is lett. Isten megalkotta a szilárd boltozatot, s elválasztotta vele a boltozat fölötti és a boltozat alatti vizet. Isten a boltozatot égnek nevezte; és látta Isten, hogy jó. Este lett és reggel: a második nap. Isten ismét szólt: „Gyűljön össze az ég alatti víz egy tömegbe, s jelenjék meg a száraz.” Úgy is történt. Felgyülemllett az ég alatti víz a

saját helyére, s megjelent a száraz. Isten a szárazat földnek nevezte, a vizek áradatát pedig tengernek. Isten látta, hogy ez jó. Akkor megint szólt Isten: „Sarjasszon a föld zöldellő növényzetet, mely magvat terem fajtája szerint a maga hasonlatosságára; neveljen termő gyümölcsfát, melyben ott a magva hasonlósága szerint”. Úgy is lett. A föld fajtája szerint termést hozó zöldellő növényzetet sarjasztott, s gyümölcsöt érlelő fát nevelt, melyben a mag a fajtának megfelelően terjed a földön. Isten látta, hogy ez jó. Este lett és reggel: a harmadik nap.

Akkor megint szólt Isten: „Legyenek világítók az égbolton, hogy besugározzák a földet, és elválasszák a nappalt az éjszakától. Ezek jelölik ki az ünnepeket, a napokat és éveket. Fényeskedjenek az égbolton, s világítsák meg a földet!” Úgy is lett. Isten megalkotta a két nagy világítót. A nagyobbik világítót a nappal élére, és a kisebbik világítót az éjszaka élére, s hozzá még a csillagokat. Isten az égboltra helyezte őket, hogy világítsanak a földön, élén járjanak nappalnak meg éjszakának, és válasszák el a világosságot a sötétségtől. Isten látta, hogy ez jó. Este lett és reggel: a negyedik nap.

Isten szólt: „Bocsássanak ki a vizek csúszómászó élőlényeket, a föld felett pedig az égen röpködjének madarak!” Úgy is történt. Isten megalkotta a nagy tengeri szörnyeket s az összes csúszómászó állatot, melyeket a vizek fajtájuk szerint hoztak létre, továbbá minden röpködő madarat, nemük szerint. Isten látta, hogy jó. Megáldotta őket Isten és így szólt: „Növekedjete és sokasodjatok, lepjétek be a tenger vizét, s a madarak is szaporodjanak el a földön.” Este lett és reggel: az ötödik nap.

Aztán szólt Isten: „Hozzon létre a föld állatot fajtája szerint: négy lábúakat, csúszómászókat s mezei vadakat nemük szerint!” Úgy is történt. Megalkotta Isten a mezei vadakat fajtájuk szerint, a háziállatokat fajuk szerint, meg

az összes csúszómászt a földkerekségen. Isten látta, hogy ez jó.

Azt mondotta Isten: „Alkossunk embert képünkre és hasonlatosságukra! Ők uralkodjanak a tenger halai, az ég madarai, a háziállatok, a mezei vadak és az összes csúszómászó fölött, amely a földön mozog!” Isten megalkotta az embert, Istennek képmására készítette őt, férfivá és nővé tette őket. Isten megáldotta őket, ezekkel a szavakkal: „Gyarapodjatok és szaporodjatok, töltsétek be a földet, s vonjátok uralmatok alá! Uralkodjatok a tenger halai, az ég madarai, az összes barom és az egész föld fölött, meg minden csúszómászó fölött, mely a földön mozog!” Aztán így szólt Isten: „Nézzétek, átadtam nektek az egész földön minden magvas füvet, mely magját szórja szét, és minden fát, mely magot rejtő gyümölcsöt érlel, hogy táplálékotok legyen. A föld minden vadjainak, az ég összes madarának és mindennek, ami a földön mozog és lélegzik, táplálékul adtam minden virágzó füvet.” Úgy is történt. Isten látta, hogy nagyon jó mindaz, amit alkotott. Este lett és reggel: a hatodik nap.

Elkészült hát az ég s a föld, s ezeknek egész világrendje. Isten a hatodik napon befejezte művét, amit alkotott, s a hetedik napon megpihent munkája után, amit elvégzett. Isten megáldotta a hetedik napot, majd megszentelte azt, mivel azon pihent meg, abbahagyta összes munkáját, melyekkel teremteni kezdett.”

12. Egyetlen ember sem képes arra, hogy e hat nap értelmezését és teljes üdvrendjét méltóképp elmondja, legyen bár ezernyi szája és nyelve. Éldegélhet valaki akár ezred-évekig is ebben a földi létben: még ez sem elegendő arra, hogy valamelyest is méltóképp szólhasson, oly szerfölött hatalmas és gazdag a mi Istenünk bölcsessége, mely jelen van az előbb idézett hatnapos történetben. Számos történetíró utánozta és szándékozott ezekről elbeszélést készíteni; ám jóllehet innen vették át anyagukat, mind a világ

teremtését, mind az ember létrehozását illetően, mégsem fogalmazták meg az igazsághoz méltóan egy szemernyit sem.

Látszólag hitelt érdemlő az, amit a filozófusok, történetírók és költők mondtak, díszes előadásmódjuk révén: ám beszédük végtére is balgaságnak és tartalmatlannak bizonyul, mert bőven van benne fecsegés, igazság viszont alig-alig található. Még ha úgy tűnik is, kifejezésre juttattak valami igazságot, menten keveredik ez a tévedéssel. Úgye, a pusztító méreg mézbe, borba vagy más valamibe vegyítve teljesen ártalmassá és használhatatlanná teszi azt? – Nos, ugyanígy hasztalan kínlódás az ő szóáradatuk is, s inkább csak ártanak vele követőiknek.

Van valami a hetedik nappal kapcsolatban is, melyet minden ember megnevez, noha többségük nem is ismeri: hogy a héber „szabbat” görögül hebdómát, hetedik napot jelent, melyet ugyan minden nép így nevez, azt viszont egyik sem tudja, miért is hívja így²⁷. Mellesleg, amit Hésziodosz állít, hogy a Kháosztól született Erebosz, a Föld és Erósz, az ő kitalált isteneiknek és az embereknek uralkodója, ez az állítás haszontalannak és tartalmatlannak bizonyul, messze mindenféle igazságtól: hiszen Istenen nem kerekedhet fölül a kéjelgés, mert még az emberek körében is a józanabbak megtartóztatják magukat mindenféle gyalázatos gyönyörtől és romlott vágyakozástól.

13. Egyébként ahogyan lentről, földi dolgokból kiindulva mondja el a létezők teremtését, bizony gondolkodásmódja az istenséget illetően egész emberies, silány és szegényes. Az ember ugyanis, mivel földi, lentről kezd építkezni, s míg az alapot le nem rakta, aligha készítheti el annak rendje-módja szerint a tetőzetet. Isten hatalma viszont abban mutatkozik meg, hogy azt, ami létrejött, először is semmiből alkotta meg, aztán meg úgy, amint épp akarta. Mert ami embereknel lehetetlen, az lehetséges Istennél²⁸.

Ezért említette a próféta először az ég teremtését, mely

födém módjára kerül ránk: „Kezdetben alkotta meg Isten az eget”, azaz a Kezdet révén jött létre az ég, ahogy már elmagyaráztuk. Aztán földnek mondja mintegy a padlózatot és alapot, mélységnek pedig a vizek sokaságát. Beszél homályról, minthogy az Isten által létrehozott égboltozat szinte födémként takarta be a földdel együtt a vizeket; meg a víz fölött lebegő pneumáról, melyet Isten adott fölélesztésként teremtményének – úgy, mint az embernek a lelket –, az egyik finom elemet a másik finommal vegyítve (hiszen a pneuma finom, s a víz is finom anyag), hogy a pneuma táplálja a vizet, a víz pedig a pneumával együtt mindenfelé behatolva tartja életben a teremtet. Ez az egyetlen lehelet töltötte be a fény helyét a víz és égbolt közötti közvetítőként, hogy semmiképp ne lehessen köze a sötétségnek az Isten közelében levő éghez, mindaddig, míg Isten kimondotta: „Legyen világosság”. Az ég pedig boltozatként tartotta össze az anyagot, ami röghöz volt hasonló. El is mondotta ezt az égről egy másik próféta, nevezetesen Izajás: „Isten az, ki boltozatként alkotta meg az eget, s lakósátorként feszítette ki azt”²⁰.

Aztán Isten rendelkezése, azaz tulajdon Igéje akkora tündökléssel világította be az ég alatt elterülő földet, mint lámpás a bezárt lakást, míg a világtól külön létrehozta azt. Isten a világosságot nappalnak nevezte, a sötétséget meg éjszakának, minthogy az ember nem hívhatná nappalnak a fényt, éjjelnek a homályt, sőt még a többi dolgot sem tudná minek szólítani, ha az elnevezést a mindeneket teremtő Istentől nem kapta volna.

Egyébként a világteremtés elbeszélésének első részében a Szentírás még nem erről a boltozatról tett említést, hanem egy számunkra láthatatlan másik égboltról; csak később lett a számunkra látható ég neve boltozat: mikor fölbe került a víznek egyik fele, hogy esőzést, harmatot s záporokat biztosítson az emberiség számára. A víz másik fele megmaradt a földön folyók, források és tengerek szá-

mára. – Mikor még belepte a víz a földet, főként a mélyedéseket, akkor gyűjtötte össze Isten Szavával a vizet egyetlen áradattá, s tette láthatóvá a szárazföldet, melyet eddig látni sem lehetett. Ám a láthatóvá lett föld még mindig rendezetlen maradt. Isten tehát berendezte és felékesítette azt a különféle füvek, magvak és növények által.

14. Vedd csak szemügyre ezek sokrétűségét, sokszínű szépségét és temérdek gazdagságát, főleg pedig ahogyan a föltámadás nyilvánul meg általuk, mintájául az emberi nem eljövendő föltámasztásának! Vajon ki tudná ámulat nélkül végignézni, miként lesz a fügemből fügefa, s hogyan keletkezhet a többi apró magból irdatlan nagyságú fa?³⁰

A világ – mondhatnánk –, hasonlóan működik a tengerhez. Ha a tenger táplálásához nem járulna hozzá folytonosan folyók s folyamok áradata, bizony sóortalma révén már rég kiszáradt volna³¹. Szintúgy a világ is: Isten törvénye nélkül és azon próféták híján, kikből mint forrásokból árad a kedvesség, irgalmasság, igazság és Isten szent rendelkezéseinek tanítása, a felgyülemlett gonoszság és véték révén elenyészett volna már a világ. Aztán ahogyan a tengeren vannak szigetek, melyek láthatóak, bővizű folyókkal, gazdag termékenységgel és kikötésre alkalmas partvidékkel rendelkeznek, hol biztos menedékre lelnek a viharral küzdők; ugyanúgy adott Isten a bűnök viharos hullámai közepette háborgott világ számára gyűjtőhelyeket, szent egyházak elnevezéssel, melyekben a szigetek jó kikötőihez hasonlóan állanak az igazság tanai, hogy ki-ki megváltást keresvén hozzájuk futhasson, ha az igazságért rajong és Isten haragjától s ítéletétől meg akar menekülni.

Persze a hajósok s vihartól úzóttak szerencsétlenségére vannak másfajta szigetek is: sziklás, édesvíz nélküli, terméketlen, vad és lakatlan vidékek, hol megsemmisülnek a hajók s elpusztulnak az odaérkezők; nos ugyanilyenek a tévtanítások azaz eretnekségek, melyek tönkreteszik a

hozzájuk közelgőket. Mert nem az igazság igéje az ilyenek útmutatója, hanem mint mikor a kalózok megtöltvén hajóikat az imént bemutatott helyeken zúzzák szét azokat, hogy utasaikat elpusztítsák, éppen így járnak ezek, kik az igazságtól eltévedtek: ugyanis tévhitük pusztulásba viszi őket.

15. Negyednapon jöttek létre a világítótestek. Isten előrelátásában már ismerte e semmirekellő filozófusok mellébeszélését, kik majd azt állítják, hogy a földi dolgok a csillagoknak köszönhetik létüket, csak hogy ezzel is Istent mellőzhessék. Ezért hát, hogy az igazság nyilván megmutatkozzék, korábban hozta létre az égi világítóknál a növényzetet s a magvakat: ami ugyanis később keletkezett, nem lehet alkotója a korábban létrejöttnek.

Az égitestek egy nagy titoknak megnyilvánulásai és képei. A nap ugyanis Isten képe, a hold pedig az emberé. És amint a nap erejében és dicsőségében sokszorosán fölülmúlja a holdat, rendkívül különbözik az emberiségtől maga Isten is. Miként a nap folyton teljes marad, fogyatkozástól mentes, úgy Isten is mindig tökéletes marad, telve minden hatalommal, értelemmel, bölcsességgel, halhatatlansággal, és minden jóval. A hold viszont havonta fogyatkozik és szinte meghal – az ember mintájára: majd pedig újjáéled s növekszik – az eljövendő föltámadás jelzésére.

Ugyanilyen módon az égitestek létrejöttét megelőző három nap képmása a Háromságnak³²: az Istennek, az ő Igéjének és Bölcsességének. Negyedik jelképként pedig ott az ember, aki a fényre rászorul, úgyhogy most már együtt lehetnek: Isten, Ige, Bölcsesség, Ember. Emiatt keletkeztek negyednapra az égitestek.

A csillagok elhelyezése azoknak összhangját és sorrendjét mutatja, akik mint igazak és szentéletűek tartják meg Isten törvényét és rendelkezéseit. A legtündöklőbb fényű csillagok a prófétákat utánozzák: rendíthetetlenül állanak, nem bolyongván össze-vissza. Amelyek a fényesség követ-

kező rendjéhez tartoznak, azok a hívő népet ábrázolják. Amelyek pedig helyüket változtatva szaladgálnak ide-oda, úgyhogy az elnevezésük is „bolygó”, azok az Istentől elpártoló embereket jelképezik, kik törvényeit és parancsolatait elhanyagolják.

16. Az ötödik napon aztán a vizekből élő állatok keletkeztek: bennük és általuk mutatkozik meg Isten sokrétű bölcsessége. Ki is lenne képes felsorolni sokaságukat és mindenféle fajtájukat?

Isten meg is áldotta a vizekből keletkezett lényeket, hogy még ez is példaként szolgáljon a jövő számára, mikor az emberek majd víz és ujjászülő fürdő révén³³ megtérést és bűnbocsánatot nyerhetnek, amennyiben az igazsághoz közelednek, újraélednek s befogadják Isten áldását.

A tengeri szörnyek meg ragadozó madarak viszont a kapzsiknak és törvényszegőknek hasonlóságára szerepelnek itt. Mert ahogyan az egyugyanazon természetű víziállatok illetve madarak közül egyesek megtartják a természet rendjét, s a náluknál gyöngébbeket nem bántják, hanem Isten törvényét betartva a föld magvaiból táplálkoznak; némelyek viszont áthágják Isten törvényét, hiszen húsevők s így a gyöngébbek rovására élnek; ugyanígy az Isten törvényéhez hű és igaz emberek senkit sem sértenek vagy bántanak, hanem szent és igaz módon élnek; a rablók, gyilkosok és istentelenek ellenben hasonlók lettek a tengeri szörnyekhez meg a ragadozó madarakhoz és vadakhoz: mert úgyszólván felfalják a náluk gyöngébbeket.

A víziállatok és csúszómászók nemzetsége részesül ugyan Isten áldásában: ám ezt egyáltalán nem saját javára kapta!

17. Isten a hatodik napon megalkotja a négylábúakat, a vadállatokat és szárazföldi csúszómászókat, de elhagyja itt az áldást, mert áldását az ember számára tartogatja, kit a hatodik napon hoz majd létre.

A négylábúak és vadállatok maguk is jelképei lettek

egyes embereknek: akik Istent nem ismerik, s nem tisztelik, akik földies gondolkodásúak és megtérésre nem hajlandók. Mert akik vétkeikből megtérnek és igaz emberként élnek, azok lélekben szinte madárként szárnyalnak, a fönti dolgokkal törődnek, s Isten akaratában gyönyörködnek. Ám akik Istent nem ismerik, akik őt nem tisztelik, hasonlatosak a szárny nélküli madarakhoz, hisz nem tudnak felröppenni, hogy bejárják az istenség magasságait. Így ezek jöllehet az „ember” nevet viselik, de bűneik terhétől megroggyanva a legalantasabb földies dolgokkal törődnek. A vadállatok („théria”) neve onnan származik, hogy elvadultak (thériuszthai”). Nem mintha kezdettől fogva rosszak vagy mérgesek lettek volna (hisz eredetileg Istentől semmi rossz nem származhatott), hanem jók és nagyon jók; de aztán az emberrel együttjáró bűn megrontotta őket: mert mikor az ember törvényszegő lett, ezek is vele tartottak. Ha a ház ura jól viselkedik, kénytelen a háznép is helyes módon élni; ám ha az úr bűnt követ el, vele együtt vétkeznek a szolgák is. Ugyanígy történt meg, hogy mikor az ember uralkodó létére bűnbeesett, szolgálói is gonoszakká lettek. Mikor tehát az ember újra természetéhez méltó lesz, s nem vétkezik tovább, azok is visszatérnek majd eredeti szelídségükhöz.

18. Ami az ember létrehozását illeti, bizony ez a teremtés emberileg kimondhatatlan, még ha a Szentírásban van is valami tömör megfogalmazás róla. Amikor így szól Isten: „Teremtsünk embert képünkre és hasonlatosságunkra!”, ekkor adja először tudtul az ember méltóságát. Mert míg szavával teremtett Isten, addig mindent szinte mellékterméknek tekintett: hisz csakis az ember létrehozását tartotta örök értékű, kezeihez méltó tevékenységnek. Sőt, mintha még segítségre volna szüksége Istennek, úgy szólal meg: „Teremtsünk embert képünkre és hasonlatosságunkra!” Pedig nem másvalakinek mondotta ezt, hogy „teremtsünk”, hanem tulajdon Igéjének és Bölcsességének.

Mikor aztán megalkotta az embert s megáldotta őt, hogy gyarapodjék és töltsse be a földet, szolgálatára keze alá rendelt mindent, megparancsolván neki, hogy megélhetését kezdettől fogva a föld gyümölcseiből, magvakból, zöldségből és a fák terméséből biztosítsa. Elrendelte ugyanakkor azt is, hogy az állatok az emberhez hasonlóan táplálkozzanak, s a földnek magvait egyék.

19. A hatodik nappal elkészítette Isten az eget, földet, tengert és mindent, mi bennük van, majd pedig a hetedik napon megpihent összes munkája után, amit elvégzett. A Szentírás következőképp foglalja össze újra az eseményeket: „Ez hát a leírása az ég és föld teremtésének, mikor az létrejött. Amely napon megteremtette Isten az eget és a földet, s még nem létezett a mező zöldje, s nem sarjadt ki semmiféle mezei fűszál: akkor még Isten nem bocsátott nedvességet a földre, s ember sem volt, ki megművelte volna a földet”³⁴. Ezzel tudatja velünk, hogy hajdan az egész földet egy isteni forrás itatta, s nem volt szükséges, hogy ember fáradozzon a megműveléssel, hanem Isten parancsának megfelelően mindent önmagától sarjasztott ki a föld, hogy az embernek ne kelljen munkában fáradoznia.

Hogy pedig az alkotás módja is előtűnjék (mert egyébként megoldhatatlan probléma lenne az ember számára, hogy Isten ugyan kimondotta: „Teremtsünk embert!”, mégsem lehet megismerni teremtető munkálkodását), a Szentírás így tanít bennünket: „Forrás fakadt a földből, s megnedvesítette a föld egész színét, Isten pedig megalkotta az embert a föld sarából, majd arcára fújta az élet leheletét, s így élőlényé lett az ember”³⁵. Ezért is hívják legtöbbször a lelket halhatatlannak.

Miután Isten megalkotta az embert, kelet tájain kiválasztott számára egy rendkívül világos, ragyogóan tiszta levegőjű és csodálatos növényzetű vidéket, és ott helyezte el az embert.

20. A szent történetnek eseményeit a Szentírás következő-

képp mondja el: „Isten paradicsomot telepített Édenbe, kelet felé, és oda helyezte az embert, akit megalkotott. És a földből mindenféle fát sarjasztott Isten, melyek tekintetre szépek és étkezésre jók; a paradicsom közepén pedig az élet fáját, meg a jó és rossz tudásának a fáját. Egy Édenből eredő folyó öntözte a paradicsomot, mely itt négy ágra szakadt. Egyiknek a neve: Pheiszón, ez környezi Evilat egész földjét, hol az arany található. Kiváló ennek a földnek aranya, ám ott van még a szén és a zöld drágakő is. A második folyónak neve Geón: ez folyik körül Etiópia egész földjén. A harmadik folyó a Tigris: ez az, mely Asszíriával szemközt halad. A negyedik folyó az Eufrátesz. Aztán fogta Isten az embert, kit teremtett, és a paradicsomba helyezte, hogy művelje és őrizze azt. Isten parancsot adott Ádámnak e szavakkal: „A paradicsomban levő összes fáról vehetsz táplálékot. De a jó és rossz tudásának fájáról ne egyetek, mert amely napon esztek róla, bizony meghaltok.”

Aztán így szólt az Úristen: „Nem jó az embernek egyedül lennie. Alkossunk neki segítőtársat, hozzája hasonlót!” Akkor megalkotta Isten a földből a mező összes vadját, s az ég minden madarát. Ádámmal vezette őket. Amilyen néven Ádám hívta azokat, az élőlényeknek az is a nevük. Néven nevezett Ádám minden állatot, az ég összes madarát s a mező minden vadját.

Ádám számára mégsem akadt hozzá hasonló segítőtárs. Ezért Isten önkívületbe helyezte Ádámot, álmod bocsátott rá, majd kivette egyik oldalcsontját, s a helyét hússal töltötte ki. Azután az Úristen az Ádamból kivett oldalbordából megalkotta az asszonyt, s odavezette Ádámmal. Ádám így szólt: „Ez most már csont az én csontjaimból és hús az én húsemből. Asszony lesz a neve, minthogy férjéből lett kivéve”. Ezért az ember elhagyja apját és anyját, és feleségéhez ragaszkodik, s a kettő egy test lesz. Ők pedig

mindketten meztelenek voltak, Ádám is és felesége is, mégsem szégyelltek magukat.

21. A kígyó ravaszabb volt a föld minden állatánál, amit az Úristen teremtett. Így szólt a kígyó az asszonyhoz: „Tényleg mondta Isten, hogy nem ehettek a paradicsom egyetlen fájáról sem? Az asszony ezt válaszolta a kígyónak: „A paradicsom minden fájáról ehetünk, ám a paradicsom közepén álló fának terméséről Isten azt mondta: Ne egyetek belőle, sőt ne is érintsetek, nehogy meghaljatok!” Erre a kígyó így beszélt az asszonyhoz: „Semmi esetre sem haltok meg. Isten tudja azt, hogy amely napon abból esztek, szemetek felnyílik, olyanok lesztek, mint az istenek, kik ismerik a jót és a rosszat.” Az asszony látta, hogy élvezhető a fa, hogy a szemnek jóleső látványt nyújt, és csábít a tudás megszerzésére. Vett tehát és evett a gyümölcséből, adott vele együtt levő férjének is, s ettek belőle. Erre mindkettőjüknek felnyílt a szeme, s rájöttek, hogy meztelenek. Fügefaleveleket tépkedtek, s kötényt csináltak maguknak. Aztán hangot hallottak, mert az Úristen alkonyatkor a paradicsomban járkált. Ádám és felesége elrejtőzött Isten színe elől a paradicsom közepén. De az Úristen hívta Ádámot és így szólt neki: „Hol vagy?” Ő így felelt: „Hangodat hallottam a paradicsomban, és féltem, mivel meztelen vagyok, tehát elrejtőztem.” De ő így szólt: „Ki adta tudtadra, hogy meztelen vagy? Nemde ettél arról az egyedüli fáról, melyről megtiltottam, hogy egyél?” Ádám ezt válaszolta: „Az asszony, kit adtál nekem, ő adott nekem a fáról, s azután ettem.” Isten rászólt az asszonyra: „Miért tetted ezt?” Az asszony így felelt: „A kígyó vezetett félre, azért ettem.” Az Úristen így szólt a kígyóhoz: „Mivel ezt tetted, átkozott vagy a földön élő összes állat között. Melleden és hasadon fogsz járni, s földet eszel életed minden egyes napján.

Ellenségeskedést vetek közéd és az asszony közé, a te ivadékod és az ő ivadéka közé, ki majd szemmel tartja

fejedet, úgyhogy te sarkát lesheted.” Az asszonyhoz meg így szólt: „Megsokasítom szomorúságodat s gyötrelmeidet. Fájdalommal szülsz majd fiaikat. Férjedhez menekülsz, ő pedig uralkodni fog rajtad.” Ádámnak azt mondta: „Mivel hallgattál az asszony szavára és ettél a fáról, jóllehet elrendeltem, hogy erről az egyről nem ehetsz, mivel ettél róla, a föld átkozott lesz munkáidban. Kínlódva szerzed meg rajta táplálékodat életed minden napján. Töviseket s bojtortját sarjaszt számodra, s a füvet eszed majd szántóföldedről. Arcod veritékével eszed kenyeredet, amíg vissza nem térsz a földbe, ahonnan kivettelek. Mert föld vagy, s földbe térsz majd vissza.”³⁶

Így számol hát be a Szentírás az ember és paradicsom történetéről.

22. Erre így szólsz: „Éppen te mondod, hogy Istent térben nem szabad elhelyezni; hogyan mondhatod tehát most, hogy a paradicsomban járkált?” – Hallgasd hát meg, amit válaszolok!

Isten, a mindenség atyja mérhetetlen, úgyhogy nincs meghatározott helyen; hiszen „nyugalmának nincsen helye”³⁷. Igéje azonban, aki által a mindenséget létrehozta, s aki Ereje és Bölcsessége neki: ő a mindenség Atyjának és Urának ábrázatát fölvéve maga jött el Isten színeben a paradicsomba, és maga beszélgetett Ádámmal. Pontosan a Szentírás tanít minket erre, hisz Ádám azt mondta, hogy „hangját hallja”³⁸. Milyen egyéb hang lehetett volna itt, mint Isten Igéje, aki egyúttal Fia is neki? Persze nem olyan értelemben állítják a próféták, mint a meseírók, hogy az istenfiak egyesülésből, testi módra jöttek létre; hanem amint az igazság említi: a Logosz folyton bent lakozik (endiathetosz) Isten szívében³⁹.

Mert mielőtt bármi is létrejött volna, tanácsadója volt ő neki, lévén az ő értelme és gondolkodása. S amikor Isten létre akarta hozni mindazt, mit eltervezett, akkor nemzette kimondott (prophorikosz) Igéjét, minden teremtmény első-

szülöttjét: ám Igéje híján nem maradt üresen, hiszen úgy nemzette Igéjét, hogy mindenkor társalgott is vele.

Ezen alapul az, amire a Szentírás tanít és az összes Lélekkel telt férfiú, akik közül az egyik, nevezetesen János, következőképp beszél: „Kezdetben volt az Ige, s az Ige Istennél volt” (Jn 1, 1). Így mutatja be, hogy legelőször csakis Isten létezett, meg benne az Ige. Majd ezt mondja: „Az Ige Isten volt: minden őáltala lett, s nélküle semmi sem keletkezett”⁴⁰. Minthogy tehát az Ige Isten és Istentől sarjadt ki, a mindenség Atyja bármikor is akarja, elküldheti őt egy meghatározott helyre: ő pedig odamegy, s ott hallható és látható, tehát Atyja küldöttként térben is megtalálható.

23. Hatodnapon teremtette meg Isten az embert, ám alkotását csak a hetedik nap elmúltával hozta nyilvánosságra, mikor már a paradicsom is elkészült, hogy az ember minél jobb helyen és egész kiváló vidéken élhessen.

Hogy az elbeszélés igaz, maga a mű bizonyítja. Ki ne figyelhetné meg a fájdalmat, mit szüléskor viselnek el az asszonyok, meg ahogyan ezt követően kínjaik feledésbe merülnek, hogy beteljesedjék az emberi nem számára gyarapodást és szaporodást ígérő isteni szó? Ki ne venné észre a kígyót ért ítéletet: hiszen most is gyűlölet tárgya, amint hason csúszik, s földet eszik. Ez is azért van, hogy számunkra bizonyítékul szolgáljon.

24. Kisarjasztott tehát Isten a földből mindenféle fát, ami tekintetre szép és étkezésre jó. Először tudniillik még csak a harmadik napon teremtett vetemények, magvak és füvek léteztek. A paradicsom növényzete viszont már rendkívüli szépségű és igen tetszetős lett, úgyhogy még elnevezése is: isteni telepítésű ültetvény. Egyébként a többi növényzet az egész világon hasonló volt ehhez: de az életnek és tudásnak két fája nem volt meg másfelé, csakis a paradicsomban. Azt pedig, hogy a paradicsom maga is föld, és a földön kapott helyet, épp a Szentírás állítja: „Isten

paradicsomot telepített Édenbe, kelet felé, és oda helyezte az embert. A földből pedig mindenféle fát sarjasztott Isten, amelyek tekintetre szépek, s étkezésre jók”. Ezekkel a szavakkal, hogy „a földből” és „keletre” a Szentírás világosan tudatja velünk, hogy a paradicsom a mi egünk alatt van, ahol mind kelet, mind a föld megtalálható. Különben az Éden a héber nyelvben gyönyörűséget jelent.

Aztán szóba kerül, hogy egy folyó áradt ki Édenből, mely megöntözi a paradicsomot, s hogy ez innen négy ágra szakadt. Kettő közülük, melyeknek neve Pheiszón és Geón, a keleti tájakat öntözi, főként Geón, mely körülfogja Etiópia egész földjét, s állítólag Egyiptomban a Nílus néven jelenik meg. A másik két folyam, melyeknek neve Tigris és Eufrátesz, már nyilván ismeretes előttünk: hisz ezek már a mi vidékeinkkel szomszédosak.

Amint említettük már, Isten elhelyezte az embert a paradicsomban, hogy megmunkálja és őrizze azt. Meghagyta neki, hogy ehét az összes termésből, tehát az élet fájából is: csupán azt tiltotta meg neki, hogy a tudás fájáról izleljen.

Isten átköltöztette őt azon földről, amelyből létrejött, a paradicsomba, megadván számára az előhaladás lehetőségét, mellyel ő növekedhet s tökéletesedhet, sőt istenivé nyilvánítva, örök életet nyervén még a mennybe is följuthat. (Mert az ember valami közbülsőként jött létre, nem is egészen halandó, nem is teljesen halhatatlan, hanem mindkettőt befogadhatja. Sőt ugyanilyen módon volt a paradicsom is szépséget illetően a világ és menny között.)

Az a szó pedig, hogy „munkálkodnia” kell, nem másféle munkát jelent, minthogy be kell tartania Isten parancsát, nehogy engedetlensége folytán a halálba rohanjon, mint ahogy tényleg el is pusztult aztán a bűne miatt.

25. A tudás fája önmagában jó volt, s termése úgyszintén. Nem a fa hozta magával a halált, hanem az engedetlenség. Gyümölcsében semmi más nem volt, csakis tudás. A tudás

pedig jó, amennyiben helyesen használják. Ádám viszont akkoribancsak gyermekkorát élte: ezért még érdeme szerint nem juthatott el az ismeretre. Mostanában is, ha gyermek jön a világra, nem ehet rögtön kenyeret, hanem eleinte tejjel táplálkozik, s aztán majd életkora haladásának megfelelően eljut a szilárd tápanyaghoz is. Így volt ez Ádammal is. Mert nem irigységből tiltotta meg neki Isten, hogy a tudásba belekóstoljon, mint azt egyesek vélik. Inkább próbára akarta tenni: vajon engedelmeskedik-e parancsának? Ugyanakkor azt is szeretete volna, ha az ember hosszabb időre megmarad gyermeki egyszerűségében és romlatlanságban engedelmeskedik szüleinek. Ha viszont a gyermekek már szüleik iránt is engedelmességgel tartoznak, mennyivel inkább Isten és a mindenség Atyja iránt! – Egyébként már az sem szerencsés dolog, ha kisgyermek koravén módon gondolkodik. Mert amint az életkor fokozatosan gyarapszik, ugyanúgy növekszik az ember a gondolkodásban is.

Különben amikor törvény parancsára tartózkodni kell valamitől, s ilyenkor valaki nem engedelmeskedik, a büntetést nyilvánvalóan nem a törvény okozza, hanem a hűtlenség és engedetlenség. Olykor még egy apa is azt rendeli saját fiának, hogy tartózkodjék valamitől, s amennyiben ő nem engedelmeskedik az atyai parancsnak, verésben s büntetésben részesül annak megszegése miatt: de ilyenkor sem ezek a dolgok okozzák a verést, hanem a szófogadatlan épp az engedetlenségével vonja magára a kemény büntetést. – Az első ember is ugyanígy engedetlenségével vonta magára a paradicsomból való kiűzetést. Nem mintha a tudás fája valami rosszat tartalmazna – hanem tulajdon engedetlensége miatt kellett az embernek fáradozást, gyötrelmet és fájdalmat elszenvednie, végül meg a halál uralma alá jutnia.

26. Isten nagy jótéteményeként biztosította azt az embernek, hogy bűnben lévén nem kellett neki örökre ottma-

radnia, hanem száműzetésszerűen kiűzte őt a paradicsomból, hogy vétkéért a büntetéssel bizonyos idő alatt megbűnhődhessen, s majd megjavulva újra meghívást kaphasson. Az ember létrejöttét követően ezért titokzatos értelemben az szerepel a Teremtés könyvében, hogy kétszer helyezte őt Isten a paradicsomba: az első akkor történt meg, mikor őt letelepítette, a második pedig majd a föltámadás és ítélet után valósul meg. Ugye, ha egy edénybe a készítésekor valami hiba csúszott, átgyúrák és újra megformálják, hogy új és tökéletes legyen? Ugyanez történik az emberrel is halálakor: úgyszólván széttroncsolódik, hogy föltámadásakor épségben jelenjen meg, vagyis szeplőtelen, igaz és halhatatlan lényként.

Mikor aztán Isten így szólította meg őt: „Ádám, hol vagy?” nem tudatlanságból tette ezt az Isten, hanem hogy türelmesen alkalmat adjon számára a bánatra és bűne megvallására.

27. Persze valaki megkérdezhetné: „Vajon a természet szerint halandóként jött létre az ember?” – Semmi esetre! „Akkor halhatatlanként?” – Ezt sem mondhatjuk. „Hát akkor – teheti föl kérdését az illető – semmilyen sem volt?” – Ilyesmit mi nem állítunk. A természettől fogva sem halandó, sem halhatatlan nem volt. Mert ha Isten eredetileg halhatatlanná alkotta volna őt, istenné tette volna. Viszont ha halandónak teremtette, akkor látszólag a halálnak is ő az oka. Nem tette hát sem halhatatlanná, sem halandóvá, hanem amint már egyszer elmondottuk, mindkettőnek befogadójává. Így amennyiben a halhatatlanság útja felé hajlik, Isten rendelkezéseit megtartván, tőle jutalomként megkapja a halhatatlanságot, és istenné lesz, azonban ha Isten iránti engedetlenséggel a halál tettei felé fordul, akkor maga lesz oka saját halálának. Isten ugyanis szabadnak és önállónak teremtette az embert.

Amit tehát az ember gondatlansága s engedetlensége révén magára vont⁴¹, azt most szeretetből s irgalomból

ajándékol adja neki, amennyiben az ember hallgat a szavára. Engedetlenségével a halált édesgette magához az ember, ám ha Isten akaratát igyekszik megfogadni, ugyanúgy megszerezheti magának az örök életet⁴². Mert Isten törvényt és szent parancsokat adott számunkra, hogy ezt betartván mindenki üdvözülhessen és a föltámadásra eljutván részese legyen az enyészhetetlenségnek.

28. A paradicsomból kiűzve ismert rá Ádám feleségére, Évára, kit Isten az ő asszonyául alkotott oldalbordájából. Nem mintha képtelen lett volna külön megalkotni a feleséget, ám előre tudta Isten, hogy majd temérdek istent neveznek ki maguknak az emberek. Előre látta és tudta azt, hogy majd a kígyó révén számos nem létező istent talál ki a tévely. Mert annak dacára, hogy egyetlen Isten van, a tévelygés már régtől fogva istenek sokaságát igyekezett a szívbe csempészni ilyen szavakkal: „Olyanok lesztek, mint az istenek”⁴³. Így hát nehogy valaki azt képzelje, hogy egyik isten teremtette a férfit, a másik pedig az asszonyt, ezért is teremtette Isten kétszerre őket.

Persze nem csupán azért alkotta meg Isten egyúttal a feleséget is, hogy kinyilvánítsa ezáltal egyeduralma titkát, hanem azért is, hogy irántuk tanúsított jóindulata még bőségesebb legyen.

Ádám így fordult Évához: „Ez mostmár csont az én csontjaimból, s hús az én húsemból.” Sőt jövődölést is mondott: „Ezért az ember elhagyja apját és anyját, és feleségéhez ragaszkodik, s a kettő egy test lesz”⁴⁴. Ez újracsak félreismerhetetlenül beteljesült körünkben. Amikor valaki törvényes házasságban él, nem hagyja-e háttérben anyját, apját, egész családját s összes rokonát, csak hogy feleségéhez társulván s vele egyesülvén mindenekelőtt az ő kedvében járhasson? Ezért teszik ki magukat némelyek még a halálnak is házastársukért.

Ezt az Évát, ki a kígyó miatt rögtön eltévelyedett, s így a bűn kezdeményezője lett, a sátánnak is elnevezett és

hozzája kígyó által szólott gonosztevő démon, a saját ihletésű emberekben mindmáig működven Euan-nak szólítja⁴⁵. A démont meg sárkánynak⁴⁶ lehet nevezni, mint-hogy elszőkött Istentől: eredetileg ugyanis angyal volt. Egyébként vele kapcsolatban rengeteget lehetne még beszélni, úgyszólván most el is hagyom a további magyarázkodást: egyébként is, máskor már esett szó róla⁴⁷.

29. Midőn Ádám megismerte feleségét, Éva fogant, s aztán fiút szült, kit Kainnak nevezett el. Ezt mondotta: „Isten segítségével embert hoztam a világra.” Éva másodszorra is szült egy fiút, Ábelt. Ő lett az első juhásztor, Kain meg a földet művelte. Kettejük története egyébként rendkívüli részletességet és hosszantartó magyarázatot igényelne, ezért a tudásra szomjazókkal a történetet inkább a „Világ teremtése” című könyv ismertetheti meg alaposabban⁴⁸.

Amikor meglátta a Sátán, hogy Ádám és felesége nemcsak hogy él, de még gyermekeknek is adtak életet, irigységre gyúlt amiatt, hogy nem sikerült elpusztítania őket. Ezért látván, hogy Ábel tetszésre talált Istennél, fölizgatta ellene testvérét, Kaint, hogy ölje meg fivérét, Ábelt. Így indult meg a halál mindmáig tartó vándorútja e világ felé, hogy majd eljusson minden emberi nemzedékhez. Isten azonban irgalmasságában igyekezett bűnbánatra s vallo-másra készíteni Kaint, mint hajdan Ádámot, s így szólt: „Hol van a testvéred, Ábel?” Kain viszont rideg választ adott Istennek: „Nem tudom; talán őrzője vagyok én testvéremnek?” Akkor aztán Isten haragosan így felelt neki: „Miért tetted ezt? Öcséd vére felkiált hozzám a földről. Ezért átkozott leszel a földön, mely megnyílt, hogy beigya kezedből öcsédnek vérét. Sőhajtozni s rettegni fogsz majd a földön”⁴⁹. Ezért a föld az iszonyattól azóta sem issza be a vért, nemhogy az emberét, de még állatét sem; nyilvánvalóvá tévén ezzel, hogy nem ő vádolandó, hanem a bűnt elkövető ember.

30. Kainnak is lett egy fia, Enokh. Várost épített, melyet fiának nevével Enokhnak hívott. Akkor kezdődött el a városépítkezés, még a vízözön előtt, tehát semmiképp sem áll helyt Homérosz hazugsága: „...még a beszédes népek városa nem volt”⁵⁰.

Enokh fia Gaidad volt, Gaidad fia Meél, Meél fia Matuzsálem, Matuzsálem fia pedig Lámek. Lámek két feleséget vett, kiknek neve Ada és Szela. Ekkortól indult meg a többnejűség, de kezdetét vette a zene is. Lámeknek ugyanis három fia született, Obél, Jubal, Thobel. Obél sátoros állattenyésztő lett, Jubal találta föl a húros hangszert s a citerát, Thobel pedig a bronz- és vaskovácsolás mestere lett. Eddig követhető soron Kain ivadéka: testvérgyilkossága miatt nemzetségének többi sarja feledésbe merült⁵¹.

Ábel pótlására Isten megadta Évának, hogy újra fogadjon, s fiat szüljön, kit Szetnek nevezett el: tőle ered az emberiség összes többi nemzedéke, egészen mindmáig. A kik serényen törekszenek a tudásra, azoknak könnyedén be lehet mutatni az összes nemzedéket a Szentírás alapján. Sőt amint már említettük, részben már magunk is tárgyaltuk a leszármazás rendjét egy másik helyen, nevezetesen a „Történelemről” szóló első könyvben⁵².

Mindezt számunkra a Szentlélek tanítja Mózesen és a többi prófétán keresztül; úgyhogy a nálunk, azaz Isten igaz imádóinál meglevő könyvek ősbibek, sőt kifejezetten igazabbak, mint a történetírók s költők bármely írása. Még a zenével kapcsolatban is egyesek olyasmit meséltek, hogy Apolló találta azt fel, mások meg azt állítják, hogy a muzsikára Orpheusz bukkant rá a madarak énekéből. Beszédük azonban semmitmondónak és hasztalannak bizonyul, hiszen mindez sok-sok esztendővel a vízözön utáni esemény. Ami pedig Noét illeti, kit némelyek Deukaliónnak is neveznek, az ő történetét az imént említett könyvben

magyaráztuk, úgyhogy ha kedved van, magad is elolvashatod.

31. A vízözön után újra csak városok jöttek létre, s királyok támadtak, a következő rendben:

Az első város Babilon volt, aztán jött Orekh, majd Arkháh, és Szennar földjén Khalané. A királyuknak Nebróth volt a neve. Innen eredt Asszur, amiről az asszírokat nevezték el. Nebróth építette Ninive, Roboóm és Kalak városát, meg Daszent, félúton Ninive és Kalak között. Ninive kezdetől fogva hatalmas város volt⁵³.

Szémnek, Noé fiának második fia, Meszarín lett őse a luditáknak, az úgynevezett enemitáknak és labitáknak, a nephtalitáknak, a patroszónitáknak, meg a haszlónitáknak, kiktől a filiszteusok származtak. Noé három fiáról, sorsukról és nemzetségtáblájukról rövid jegyzéket állítottunk össze az említett könyvben.

Most viszont említést teszünk arról, mi a városokkal s királyokkal kapcsolatban kimaradt, annak a kornak eseményeiről, mikor még egy volt a száj, s egy volt a nyelv. A nyelvek megoszlása előtt jöttek létre az említett városok. Mielőtt pedig egymástól szétváltak volna, saját megfontolásukból – azaz Isten indítványozása nélkül – úgy döntöttek, hogy várost meg tornyot építenek, melynek csúcsa égig ér, s így majd híressé teszik nevüket. Minthogy Isten szándéka ellenére merészeltek e fontos tetre vállalkozni, Isten lerontotta városukat, és tornyukat szétverte. Ekkor változtatta meg az emberi nyelveket, kinek-kinek másfajta beszédmódot adván.

Szibilla pedig következőképp figyelmeztetett, mikor a világra váró ítélet érkezését adta tudtul:

„...Bezzeg mikor megvalósulnak a fönséges Isten fenyegetései, miket annak idején a halandókhoz intézett, kik tornyot raktak Asszíria földjén! – Egy nyelven beszéltek még mind, s a csillagos égbe akartak szállni. Ám ki Halhatatlan, súlyos végzést bízott egyszerre szeleire, azok

meg fönről szétszaggatták a magasló tornyot, és a halandók közé kölcsönös széthúzást hintettek. Mikor aztán lebukott a torony, szétoszlottak nyelvei a halandó emberiségnek, sok-sok külön ágra”⁵⁴. . . s így tovább.

Ez tehát a káldeusok földjén történt. Kánaán földjén időközben létrejött a város, melynek neve Kharran. Ekkoriban léphetett trónra Egyiptom első királya, Fáraó, kit az egyiptomi nyelven Nakhaótnak hívnak; s aztán sorban követte őt a többi király. Szennaar földjén, az úgynevezett „káldeusoknál” az első király Ariókh volt, utána a második Ellaszar, őt követte Elam királya Khodollagomor, majd pedig Thargal, az úgynevezett asszír népek uralkodója.

Noé fiának, Kámnak területén öt másik város jött létre: az elsőt Szodomának hívták, aztán meg Gomorra, Adama, Szeobin és Balak, amit Szégornak is neveztek. Királyuk neve a következő: Szodoma királya Ballasz, Gomorra királya Barszasz, Adama királya Szennaar, Szeobin királya Hümoor, a Balaknak is nevezett Szégor királya pedig Balak. Tizenkét esztendeig AsszírIA királyának, Khodollagomornak alattvalói voltak. A tizenharmadik évben aztán elszakadtak Khodollagomortól: így robbant ki a négy asszír király háborúja az öt uralkodó ellen. Ez volt a legelső eset, hogy háború tört ki a földön. Legyilkolták a karnaimi óriásokat s velük együtt más erős népeket; aztán az ommitákat benn a városukban, majd pedig a horitákat a Szeir-hegységben, egészen Pharan terebintjéig, mely a sivatagban van.

Ez idő tájt élt Szalim városában azaz a mai Jeruzsálemben egy igazságos király, kit Melkizedeknek hívtak. Legelső pap volt a Magasságbeli Isten összes papjai közül. Tőle kapta nevét Jeruzsálem városa, melyet előzőleg Hieroszolümának neveztek. Ettől fogva tapasztalható az, hogy az egész földön működnek papok. Utóda a Gerárban uralkodó Abimelek lett, ezé pedig egy másik Abimelek, aki után Ephrón uralkodott, kit hetitának is neveztek.

Ekképpen alakultak tehát az elsőnek uralomra jutott királyoknak nevei.

AsszírIA többi királyának nevét viszont sok-sok esztendőn át nem említi a krónikás. A későbbi, hozzánk közelebb eső korból AsszírIA királyaként emlegetik Theglaphaszart, aztán Szelamanaszart és Szennakharimot. Ez utóbbiak alkirálya volt az etiops Adramelekh, ki Egyiptomnak is királya volt. – Persze mindezek a mi irodalmunkhoz viszonyítva egészen újkeletű dolgok...

32. A továbbiakban most döntsenek hát a történelemről a tudósok és régiségkedvelők, vajon amiket a szent prófétaikkal összhangban mondunk, azok újkeletű dolgok-e! – Eleinte még kevés ember élt Arábiában s a káldeus földön: csak mikor nyelvük megoszlott, akkor kezdtek folyamatosan sokasodni és elterjedni az egész földön. Némelyek jobbra kelet felé telepedtek le, mások inkább a nagy kontinens egyes részeiben, meg észak felé, hol eljutottak egészen a sarki éghajlatú Britanniáig. Ismét mások a kananeus földre húzódtak, mit Judeának és Föníciának is hívnak, aztán Etiópia, Egyiptom és Líbia vidékeire és az úgynevezett száraz övezetbe, majd pedig a napnyugatig kiterjedő tájakra. Mások a tengerparttól és Pamphiliából indultak el Ázsia, Görögország, Makedónia felé, aztán meg Itáliába és a Galliának, Hispániának és Germániának nevezett vidékekre, úgyhogy napjainkig az egész földet ellepték a rajta lakozók.

Noha eleinte az emberek mindössze három részén telepedtek le a földnek, napkeleten, délen és napnyugaton, idővel csak benépesült a föld többi része is, az emberiség túláradásának jóvoltából. Persze nem is tudnak erről az írók, s ezért tartják a földet gömbölyűnek, vagy hasonlítgatják azt kockához⁵⁵. De miképp is tarthatnak ilyesmit igaznak, mikor még a világ teremtését s a föld benépesülésének rendjét sem ismerik? Amint már mondtuk, fokozatosan szaporodott el az emberiség és lepte be a földet:

s így módon váltak lakottá a tengeri szigetek meg a többi tájék.

33. Ugyan ki mondhatott volna igazat ezzel kapcsolatban a költőként és íróként számontartott bölcsek közül, mikor ők csak később éltek, s olyan istenek seregével léptek színre, melyek maguk is megannyi esztendővel a városokat követően születtek, sőt későbbi eredetűek a királyoknál, népeknel és háborúknál is.

Hiszen meg kellett volna említeni a vízözön előtti események sorát; a világ teremtését és az ember létrehozását; meg az összes többi eseményről is alaposan be kellett volna számolniuk ezeknek az egyiptomi vagy káldeus prófétáknak és történésztársaiknak, hogyha egyszer isteni és tiszta lélek sugalmazására beszéltek volna és kijelentéseik igazságot adtak volna tudtul. Sőt akkor nemcsak a múltat és jelent, de még a világ jövődjét is meg kellett volna jövendölniük.

Nyilvánvaló tehát, hogy mindenki a tévedés rabja, az igazságot egyedül mi, keresztények értük el, kik attól a Szentlélektől kaptunk oktatást, mely a szent prófétákban szólt, s mindent előre megjövendölt.

34. Te tehát vizsgálgasd szorgalmasan Isten igazságait, tudniillik a prófétai beszédek, hogy összehasonlítván az általunk és mások által mondottakat, rátalálhass az igazságra!

Épp a történeti művekből igazoltuk – amint már ez itt is szóba került –,⁵⁶ hogy az isteneknek tartott lények nevei az íróknál rendre emberi névként szerepelnek. Szobraik mindmáig naponta készülnek, hisz bálványok, emberi kezek alkotásai. S lám, a mihaszna emberek seregestül hódolnak előttük, míg a mindenséget teremtő Alkotóról, a minden lényt tápláló Teremtőről tudomást sem vesznek, mert bolond nézeteket fogadtak el, s az apáról fiúra szálló tébolyító rögeszmének hívei lettek.

Ám Isten, a mindenség Atyja és Teremtője nem hagyta

cserben az emberiséget, hanem törvényt adott s szent prófétákat küldött az emberi nem intésére és tanítására, hogy mindegyikünk kijózanodjék, s rádöbbenjen arra, hogy egy Isten van. Ők oktattak arra, hogy tartózkodni kell a törvénnyel is ellentétben álló bálványimádástól, a házasságtöréstől, gyilkosságtól, bujálkodástól, lopástól, kapzsiságtól, hamis eskütől, haragtól és mindenféle kicsapongástól meg tisztátalanságtól; aztán hogy amiről nem akarja az ember, hogy vele megtörténjék, azt másnak se tegye: mert ily módon menekülhet meg az igazat cselekvő az örök büntetéstől, s így lehet méltóvá az Istentől elnyert örök életre. 35. Az isteni törvény nemcsak a bálványimádást tiltja, hanem a nap, hold meg az összes csillag imádását is. Nem szabad leborulni sem az ég, sem föld, sem tenger vagy források avagy folyamok előtt, hanem egyedül a valóságos Istennek, a mindenség alkotójának kell szolgálni szent szívvel és őszinte szándékkal. Ezért hangoztatja a szent törvény: „Ne paráználkodj! Ne ölj! Ne lopj! Hamisan ne tanúskodj! Ne vágyakozz felebarátod feleségére!”⁵⁷

Ugyanígy beszélnek a próféták. Salamon arra oktat minket, hogy még pillantásunkkal sem vétkezhetünk: „Szemed egyenesen tekintsen, a szempillád is igazságosan intsen!”⁵⁸ – Mózes, ki maga is próféta, ugyancsak Isten egyeduralmáról szól: „A ti Istenetek, ő szilárdította meg az eget, s hozta létre a földet, az ő keze mutatta be az ég összes erejét, de nem azért jelölte ki számotokra mindezt, hogy azokhoz csatlakozzatok”⁵⁹. – Maga Izaiás is ezt mondja: „Így beszél az Úristen, aki az eget megerősítette, s lerakta a föld alapjait meg mindazt, mi benne van, aki lehetetet ad a rajta lakó népnek és lelket a rajta járóknak. Ő az Úr, a ti Istenetek”⁶⁰. Aztán újra csak őáltala szól Isten: „Én alkottam a földet és én teremtettem rá embert. Kezemmel én rögzítettem az eget.”⁶¹ Egy másik fejezetben pedig: „Ő a ti Istenetek, ki a föld határait kijelölte: ő éhes nem lesz s nem fárad el, bölcsessége pedig kifürkészhetetlen.”⁶²

Hasonlóképp Jeremiás is ezt mondja: „Ő alkotta erejével a földet, ő építette fel bölcsességével a világot: értelmével kiterjesztette az eget, és a vizek áradatát az égboltozaton; felhőket hozott elő a föld széléről, villámokat alkotott az esőhöz, és szelet engedett ki kamráiból.”⁶³

Látni lehet, mennyire egységes összhangban szólott az összes próféta: egy és ugyanazon szellemben hangoztatták szavukat Isten abszolút hatalmáról, a világ teremtéséről és az ember létrehozásáról. Igaz, jajgattak is, mert gyászolták az Isten nélküli emberiséget: ugyanakkor akik bölcseneknek látszottak, azokat megszégyenítették eltévelyedésük és keményszívűségük miatt. Ezt mondta Jeremiás is: „Belebolondult tudásába minden ember, szégyent vallott munkáival minden aranyműves; hasztalan készíti műveit az ötvös: mert nincs lélek bennük, s így megvizsgálásuk napján elpusztulnak.”⁶⁴ Dávid is ugyanezt hangoztatja: „Megromlottak ők, s iszonyatosak a tetteik: nincs, aki jót tenne, nincs egyetlen egy sem: mindannyian meghátráltak, s hasznavéhetetlenné váltak.”⁶⁵ – Habakuk hasonlóképp: „Ötvösmunka mit használ az embernek? Hiszen hazug képzelet véste ki azt! Jaj annak, ki a kőnek mondja: ébredj! és a fának: kelj föl!”⁶⁶

Hasonló módon beszélt az igazságnak többi prófétája is. De mit is soroljam most a sok-sok prófétát, kik seregestül tettek egybehangzó kijelentéseket? Bárki elolvashatja mondásaikat, ha pontosan tudni akarja az igazságot, hogy semmilyen hiú okoskodás révén el ne tévedhessen.

Az említett próféták tehát a zsidóknál működtek, mint műveletlen pásztorok és egyszerű férfiak.

36. Szibilla viszont a görögök és a többi nép prófétanője: s a jövődölése kezdetén mindjárt következőképp tesz szemrehányást az emberiségnek:⁶⁷

„Halandó, hús-vér emberek, kik semmik vagytok: miért vágtok föl oly gyorsan, rá sem hederítve éltetek végére? Nem remegtek, s nem féltetek Istent, aki rátok

ügyel, a Fönségest, ki tud s lát mindent, tanúja mindennek; aki táplálgó teremtőként küldte le mindenekre drága leheletét, élére helyezvén azt minden halandónak? – Egy az Isten, s egyedüli uralkodó, mérhetetlen, teremtetlen, mindenható. Láthatatlan ő, de mindent csakis ő láthat, miközben őt magát halandó test meg nem pillanthatja. Mely testi szem tekinthetne a mennyei, igaz, halhatatlan Istenre, ki az égben lakik? Hisz még napsugarakkal szemközt sem tud megállni az ember, a halandónak született férfiú, ki húsnak, vérnek, s csontnak szövedéke! Őt tiszteljétek hát, a világ egyedüli kormányzóját, aki egymaga volt is, lesz is örökké! Önmaga létrehozója s kezdetnélküli ő, mindig mindent fenntartó, ki minden halandóhoz eljuttatta a közös fényben ragyogó megítélést. Méltó bér illet majd titeket a rosszaságért, hogy az igaz, örökkévaló Isten dicsőítését mellőzvé, s tőle a szent áldozatok végzését megtagadván, alvilági démonoknak mutattatok be áldozatot. Göggel s tébolyodottan jártok, mert az egyenes jó ösvényt elhagyván tövises és bojtortján közé keveredtetek. Hagyjátok már abba, ti halandók hasznavehetetlen kóborlásokat a homályos koromsötét éjszakában: fordítsatok hátat az éji sötétnek, s fogjátok föl a fényt! Látjátok ezt, mily félreérthetetlenül tündököl mindenkire. Gyertek hát, ne az árnyat s homályt hajszoljátok örökké: figyeljétek a napfényt, a szemet gyönyörködtető tündöklést! Kebleteket töltse be a bölcsesség s a tudás: egy az Isten, ki útnak ereszt esőzést, szeleket, földrengést, villámlást, éhséget, járványt, panaszos gyászt, hóvihart s jégverést. De minek is ezt külön-külön sorolni? Egyszerűen: az ég kormányzója és a föld fenntartója ő maga!”

Az istenekről, kiknek valamikor keletkezniük kellett, így beszélt Szibilla⁶⁸:

„Hogyha enyészet rabja mindaz ki születik, bizony férfúi s anyai ágyékból isten aligha származhat. Egy Isten van csak, a Fönséges, ki létrehozója égboltnak, nap, hold s

csillagoknak, gyümölcsöző földnek és tengervíz áradatának, magasló bérceknek és szüntelen csobogó forrásoknak. Ő hozza létre a víziállatok tömérdek hadát, ő kelti életre a szárazföldi csúszómászót és mindenféle harsányhangú vadat; a lágyhangú csiripelőket és a szárnycsapdosással levegőt is áthatítókat. Hegyszorosokban ő adott tanyát a vadállatoknak: nekünk halandóknak meg szolgálatunkra rendelte az összes igásjószágot. Mindenek kormányzójául iktatott be minket, isteni műveket, s emberi uralomnak hódolt be a fölfoghatatlanul sokszínű mindenség. Ugyan melyik az a test a halandó világból, mely egytől-egyig ismerné ezeket? Egyedül annak van tudása, ki kezdettől alkotott: az enyészhetetlen örök Teremtőnek, az éter lakójának, ki a jóknak bőséges jutalmat készít, az igazságtalan gonoszokra viszont dühöngő haragot, háborút és ragályt, s könnyekre fakasztó kínokat enged. Ugyan miért is ágaszkodtok mindaddig, emberek, míg nem gyökértelenül arcborultok? Szégyenkezzetek hát, hogy macskákat s férgeket istenítetek! Hogyne volna ott esztelen téboly rabja a lélek, hol tálakat lopnak az istenek, és fazekat kirabolnak? Dús aranyú égi lakások helyett hol férgek étkeiként, hol pókok rabjaiként látja őket az ember! Kígyókat, kutyaikat, macskákat imádtak esztelenül, hódolattal illettek madarakat és szárazföldi csúszómászókat, faragott köveket, kétkezi munkával létrehozott szobrokat, s mindenféle kőrákásokat. Sok-sok efféle hitványságot tiszteltek, mit iszonyat volna felsorolni is. Balgatag földi nép fondorlatos istenei ők, s még szájukból is halált hordoz a kisuhanó nyíl. Csakis annak jár főhajtás, akinél ott az élet és az örök, fogyhatatlan fény, aki jóízú méznél édesebb örömet nyújt az emberiségnek: őneki kellene ösvényét mindenkor jámborságban követni. Ám ti lemondottatok erről: tébolyodott lélekkel magatokhoz vettétek az ítélet tiszta, sűrű, erős, vegyítetlen itallal telt kelyhét. Mégsem akartok kijózanodni, újra észhez térni, s a mindent látó Isten országát megismerni.

Lángoló tűznek izzása közeleg hát rátok, és lobogó ragyogás emészt majd fel, míg a hazug, tehetetlen bálványok szégyene tölt el. Ám akik az örök, igaz Istennek hódolnak, örökségül az életet kapják, mindenkor a termékeny paradicsomkertben lakoznak, s drága kenyerük forrása a csillagos ég lesz.”

Egészen nyilvánvaló, hogy ez mind igaz, hasznos és helyes, úgyhogy minden embernek javára lehet. Akik tehát gonoszul cselekszenek, számíthatnak a tetteikhez méltó büntetésre is.

37. Persze már a költők közül is megmondották egyesek – szinte ítéletként maguk ellen és bizonyságul a gazemberekkel szemben –, hogy majd bekövetkezik a büntetés is. Aiszkülosz említi:

„Aki rosszat művelt, szenvedni is fog érte”⁶⁹.

De Pindarosz is megfogalmazta:

„Az, ki valamit elkövetett, bűnhődjön is érte!”⁷⁰

Euripidész szintúgy:

„Viseld el szenvedésed: hiszen míg cselekedtél, örvendeztél!

Törvényszerűen bánsz rosszul ellenségeddel, amikor elkapod”.⁷¹

Aztán újra csak ő:

„Ellenségekkel konokul elbánni szerintem emberi kötelesség”⁷².

Hasonlóképpen szól Arkhilokhosz:

„Egyet tudok, de fontosat: a gonosztevő keserves kínokkal kapjon viszonzást!”⁷³.

Azzal kapcsolatban, hogy Isten mindent lát, s előtte semmi sem rejtőzhet, de mindazonáltal türelmes ő az eljövendő ítéletig, Dionüsziosz hangoztatta:

„Dikének szeme nyugodt pillantással tekint körül: mégis lát mindenkor mindent”⁷⁴.

Aiszkülosz pedig beszélt arról is, hogy majd eljön Isten ítélete, s akkor a gonoszok tüstént megbűnhődnek:

„Sebes lépésekkel közelg a kín ahhoz,
ki vétkeesen sértette meg a Rendelést.
Te látod is a hangtalan Dikét, kit még
nem láthat alvó, sétáló és az, ki ül.
Talán tüstént keresztezi utad, talán később.
Az éjszaka nem leplezi gonosz tetteted:
akármilyen bűnt teszel, tudjad, hogy lát a Szem!”⁷⁵

Vagy mi másról beszélne Szimonidész:
„Váratlanul nem érheti csapás az emberiséget:
rövid időn belül mindent felforgat Isten.”⁷⁶

Aztán újra Euripidész:
„Biztosnak sose tartsd a gonosznak boldogulását,
S jóléte büszke érzetét,
Se a jogtalanok virulását; a nem anyától
Nemzett Idő zsinórfonalára veszi
Őket, s kimutatja a méltatlan gonoszt.”⁷⁷

S ismét csak Euripidész:
„Az istenség nem tudatlan ám:
mert tudhat ő e mostani galád esküről,
és a benne kényszerből résztvevőkről”.⁷⁸

Aztán Szophoklész:
„Ha rosszat óhajtottál, túrnöd is kell azt”⁷⁹.

Tehát költőitek is szinte jövendöltek arról, hogy a hamis
eskü és a többi vétség majd Isten ítéletének lesz alávetve.
Ugyanígy említették ők akarva-akaratlanul a világégést is,
hasonlóan a prófétákhoz, persze mivel ők jóval később
éltek, úgy vették át mindezt a törvényből és a prófétáktól.
38. Végül is ugyan mit számít, hogy későbbiek vagy koráb-
biak voltak? Lényeg, hogy ők is a prófétákhoz hasonlóan
beszéltek. A világégéssel kapcsolatban Malakiás próféta
jövendölt: „Eljön az Úr napja, akár izzó kemence, és
minden istentelent lánggra lobbant”⁸⁰. Aztán Izajás is:
„Elérkezik majd Isten haragja, akár a hevesen zúduló jég-
eső, és mint a hegyszorosban áradó víz”⁸¹.

Bemutatta tehát Szibilla meg a többi próféta, sőt maguk

a költők és filozófusok is az igazságot, ítéletet és büntetést; sőt beszéltek a gondviselésről is, hogy nem csak velünk élőkkel, hanem a holtakkal is törődik Isten – jóllehet ezt már akaratlanul mondták: az igazság ugyanis meggyőzte őket erről. – Az egyik próféta, Salamon, ezért mondotta a holtakról: „Gyógyulás jön majd testedre, s gondoskodás veszi körül csontjaidat”⁸². Dávid ugyanezt mondja: „Örvendeznek majd a megalázott csontok”⁸³. Ennek megfelelően beszélt Timoklész is: „Holtakhoz irgalmas a jósgos Isten”⁸⁴.

Még sokistenhitet valló írók is eljutottak az egyetlen Főnséghez, még a véletlenszerűség szószólói is beszéltek a Gondviselésről, még az ítéletet vitatók is bevallották, hogy lesz majd ítélet, s akik tagadták a halál utáni tapasztalást, azok is újra elismerték. Homérosz, aki így beszélt valamikor:

„...s lelkük, akárcsak az álmokép, röpül erre meg arra...”⁸⁵, máshol meg ezt mondja:

„...lelke a tagjaiból kiröpült, s Hádészbe lesurrant...”⁸⁶. Aztán újra:

„Hantolj el mielőbb, jussak Hádész kapuján túl!”⁸⁷

A többieket illetően, kiket végigolvastál, úgy vélem, pontosan tudod azt, miképpen szólottak. Ezeket a dolgokat viszont mindaz megértheti, aki Isten Bölcsességét keresi, és hite, jócselekedetei meg igazságossága révén tetszeni akar neki. – Az előbb emlegetett próféták közül mondotta a következőt az egyik, Ozeás:

„Aki bölcs, belátja ezeket; aki értelmes, az megérti.

Mert egyenesek az Úr útjai, s az igazak haladnak rajtuk, a gonoszok viszont elerőtlenednek útközben”⁸⁸.

Aki tudásra szomjazik, annak rá kell szánnia magát a tanulásra. Igyekezz hát te is mind gyakrabban ide eljutni, hogy az igazságot élőszóban hallgatván pontosan megismerhesd!

HARMADIK KÖNYV

1. Theophilosz üdvözlí Autolükoszt.

Mínthogy az írók merő dicsekvésből hajlandók megírni egy halom könyvet is – istenekről, harcokról, korokról, sőt olykor semmirekellő mesékről, és egyéb haszontalan-ságokról, amikkel eddig magad is foglalkoztál –, s mínt-hogy te az ilyen fáradozástól aligha vonakodsz, velünk szóba állván ellenben még mindig szószátyárkodásnak tekinted az igazság szavát, hiszen Írásainkat frissiben kelet-kezett újdonságoknak tekinted, ezért hát jómagam sem sajnálom a fáradságot, hanem Isten segítségével röviden bemutatom neked a kezünkben levő Írások ősiségét: összeállítok számodra egy tömör jegyzetet, melybe bizonyára nem esik majd nehezedre beleolvasgatni, s melyből rájöhetsz a többi szerző badarságára.

2. Mert amiről az írók ilyen bizonyossággal szólnak, azt mind látniuk kellett volna saját szemükkel, de legalábbis részletesen érdeklődniük kellett volna felőlük azoktól, kik közvetlen szemlélői voltak. Akik bizonytalan dolgokról írnak, azok úgyszólván a levegőbe szövegelnek.

Mi értelme volt annak, hogy Homérosz megírta a trójai háborút és félrevezetett sokakat? Mire volt jó, hogy Hésziodosz összeállítsa azok létrejöttének jegyzékét, kiket ő isteneknek nevez? Mit használt Orpheusznak a háromszáz-hatvanöt isten, kiket élete végén maga is megtagadott, mikor „Végrendelet”-ében azt állította, hogy egyetlen Isten létezik? Mi jó származott Aratosznak a kozmikus kör gömbszerű ábrázolásából – vagy a többieknek a hasonló állításokból – azon az emberies dicsőségen kívül, mely még maga sem érdemeik szerint jutott ki nekik? Ugyan milyen igazságot nyilvánítottak ki ők?

Mit használtak Euripidésznek, Szophoklésznek és a többi tragédiaíróknak a tragédiák, vagy Menandrosznak, Arisztophanésznek és a többi komédiásnak a komédiák?

Mit ért el Hérodotosz vagy Thuküdidész a történelmi műveivel, meg Püthagorasz a szentélyeivel és a Héraklész-oszlopokkal¹? Mit ért Diogenész a cinikus filozófiájával? Mire volt jó Epikurosz véleménye, hogy nincs gondviselés² és Empedoklész tanítása, hogy nincs Isten, vagy Szókratész esküdőzése kutyára, libára, platánfára, a villámsujtotta Aszklépioszra és a leesett démonokra³? Ugyan milyen okból ment önként halálba: milyen és mekkora jutalom elnyerésében reménykedett a halál után? Mit ért Platón a nevelésével, s a többi filozófus az elméleteivel – hogy ezek hatalmas számát most ne is sorolgassuk? Amit elmondtunk, azt is csak azért tettük, hogy haszontalan és istentelen gondolkodásmódjukat megmutassuk.

3. Mindnyájan csak üres, hiú dicsőségért rajongtak, de az igazságot ők maguk nem ismerték fel, úgyhogy másokat sem ösztönözhettek az igazság felé. Épp beszédjük a bizonyosság arra, hogy szavaik nem voltak összhangban egymással, s többnyire tulajdon tantételeiket döntötték meg – tudniillik nem csupán egymás nézeteit rombolgatták, hanem olykor már egyesek a saját tanításukat is érvénytelenítették, úgyhogy dicsőségük gyalázattá s bolondsággá változott, mert akiknek értelmük van, rájuk ismeretek. Jóllehet egykor még istenekről beszéltek: később már maguk tanítottak ateizmust; ámbár a világ teremtését is emlegették, végül csak azt mondták, hogy minden magától van; sőt még akik a gondviselésről beszéltek, azok is vélekedtek úgy, hogy irányítása nélküli a világ. Mit szólnunk hát hozzá? Talán amikor tisztaságról próbáltak írni, akkor nem a kicsapongás, bujaság és házasságtörés elkövetésére tanítottak, sőt iszonyatos gyalázatosságokra bízattak?

Különben ők az isteneiket legelöl említik a minősíthetetlen párosulásokra s törvénytelen zabálásokra összejövők között. Ugyan melyikük ne énekelne a gyermekevő Kronoszról⁴ meg fiáról, Zeuszról, aki Métiszt megette és

véres vacsorát adott az isteneknek⁵, ahol a sánta Héphaisztosz, a kovács volt a felszolgáló⁶? Melyikük ne szólna arról, hogy tulajdon nővérét, Hérát nemcsak hogy feleségül vette Zeusz⁷, hanem övele tisztátalan szájjal még fajtalanzkodott is? – Bizonyára tisztában vagy egyébként az ő többi cselekedetével is, ahogy azokat a költők megénekelték. Végül pedig minek emlegetsem itt Poszeidón, Apollón, Dionüszosz, Héraklész, a kebelrajongó Athéné és a szégyentelen Aphrodité eseteit, mikor máshol már teljes részletességgel megbeszéltük ezeket⁸?

4. Nem is nagyon kellett volna ebbe belevágnom, ha nem láttam volna, mennyi kétség kínoz téged az igazság szavát illetően. Bölcs ember létedre túl szívesen viseled el az együgyűeket: mert egyébként az oktalan emberek üres szavai aligha vezethettek volna ennyire félre, hogy bedőlj annak a szóbeszédnek, amit istentelen rágalmozók hazug ajka terjesztett ellenünk, keresztényeknek nevezett istenfélő emberek ellen, hogy tudniilik nőközösségben élünk, s hajlandók vagyunk akárkivel együtt hálni; meg hogy saját nővéreinkkel közösülünk, és végül ami a legistentelenebb s legiszonyosabb, hogy emberhúst eszünk⁹. Azt is mondogatják, hogy mivel vallásunk még nemrégiben indult útjára, és mi aligha hozhatunk föl bármit is igazunk és tanításunk bizonyítására, ezért eleve balgaság a szavunk.

A magam részéről főleg rajtad döbbenek meg, hogy te más dolgokban egészen szorgalmas vagy és mindennek alaposan utánajársz, bennünket viszont közönyösen hallgatsz. Hiszen ha lehetőséged adódik, még éjszakádat sem sajnálod könyvtárakban tölteni.

5. Ha már ennyire sok mindent olvastál, nos, milyenek találtad azokat az ötleteket, miket Zénón, Diogenész és Kleanthész könyvei tartalmaznak? E művek emberevésre oktatnak¹⁰, hiszen itt az apákat saját fiaik főzik meg és fogyasztják el, ha pedig valamelyik résztvevő ezt nem

óhajtja, vagy netán a förtelmes eledelt elveti, akkor őt is meg kell enni, mert nem étkezett. – Persze ennél még iszonyatosabb hang a Diogenészé, ki a gyermekeknek azt a tanácsot adja, hogy mutassák be áldozatul saját szüleiket, s őket egyék meg¹¹. Aztán nemde azt mondja a történész Hérodotosz is, hogy Kambüszész lemészárolta Harpagosz gyermekeit, s megfőzve eledelül tálalta fel őket apjuknak, majd pedig az indiaiakról adja tudtul, hogy ott az édesgyermekek falják fel apjukat! Jaj azoknak, kik efféle istentelen tant írtak, sőt tanítottak! Jaj az ő vallástalanságuknak és istentelenségüknek! Jaj azok elméjének, akik gondosan tervezgették és hirdették ezt a filozófiát! – Mert épp az imigyen vélekedők töltötték meg istentelenséggel a világot!

6. Újra csak szinte teljes az összhang a filozófusok rögeszmés kórusában a törvénytelen aktust illetően. Éppen Platón, ki látszólag a legerkölcsebb filozófus, az „Állam” című műve első kötetében¹² kifejezetten valamiféle törvényként rendeli el, hogy mindenkinek köztulajdonai legyenek az asszonyok, s itt példaként hivatkozik Zeusz fiára, Kréta törvényhozójára¹³; mindezt pedig azon ürügyen teszi, hogy ily módon bőséges lehet majd a „gyermekhozam”, meg hogy a szomorúaknak efféle enyelgések által lehetne megvigasztalódniuk¹⁴. – Aztán Epikurosz ugyanígy: amellet hogy istentelenséget tanít, javasolja az anyával és nővérekkel való együttthalást, még a tiltakozó törvények ellenére is. Tudniillik Szolón¹⁵ ezzel kapcsolatban is világosan rendelkezett, hogy a gyermekek törvényes házaséletről szülessenek, ne pedig kicsapongásból jöjjenek világra, s nehogy azt valaki apaként tisztelje, aki nem atyja, avagy másvalaki az igazi atyával tiszteletlenül bánjék, nem tudván, hogy ő az apja. Egyébként egységesen tilalmazza az ilyen dolgokat a rómaiak és görögök többi törvénye is¹⁶.

Miért nevel hát Epikurosz és a többi sztoikus¹⁷ ölelke-

zésre lánytestvérrel s fiúgyermekkel? Bizony, ezekkel a tanokkal már megteltek a könyvtárak is, hogy ifjúkortól fogva mindenki csak a törvénytelen közösülés tanítását kaphassa... Persze, minek is ezt tovább sorolgatnom, mikor még azokról is, akiket isteneknek mondanak, hasonló dolgokat híresztelnek?

7. Mondogatták ugyan, hogy léteznek istenek, de aztán megint semminek tekintették őket. Némelyek azt állították róluk, hogy atomi összetételűek, mások meg azt, hogy atomokra bomlanak szét, úgyhogy az isteneknek semmivel sincs több hatalmuk az embereknél. Platón ellenben vallja az istenek létét, csak azt akarja hozzátenni, hogy anyagi összetételűek. Püthagórasz még rengeteget bajlódott az istennel, de miután mindent végigvett töviről hegyire, végül mégiscsak elkülöníti a természetet, s a mindenség véletlenszerűségét vallja: „Az isteneknek semmi gondjuk emberekre...”. – Sok mindent felhozott aztán Isten létezése ellen az akadémikus Klitomakhosz¹⁸. Aztán miért ne szerepelne itt Kritiasz¹⁹, meg amit az abdéri Prótágórasz²⁰ mondott: „Az istenekről annyit sem mondhatok, léteznek-e, főképp meg hogy milyenek: sok-sok akadály gátol ugyanis ebben”? Euémeroszról²¹, az elvetemült ateistáról pedig még beszélnünk is tiszta fölösleges. Mert miután ő sok vakmerőséget kijelentett már az istenekről, végül arra jutott, hogy egyáltalán nem is léteznek, úgyhogy a világot a véletlen irányítja. – De itt van Platón is, ki olyan sokszor beszélt az egyedüli Isten hatalmáról meg az emberi lélekről, s mindig a lélek halhatatlanságát hangoztatta: talán ő nem keveredik később önellentmondásba, azt emlegetvén, hogy a lelkek más-más emberekbe vándorolnak, sőt némelyektől egyenesen állatokba távoznak? Hát hogyne tűnne értelmes emberek előtt iszonyú gonoszságnak ez a nézet, hogy az, aki egykor ember volt, egyszerre csak farkas, kutya, szamár vagy egyéb szótlán állat lesz?

Mellesleg Püthagorasznál is hasonló badarságok vehetők ki, amellet, hogy ő már a gondviselést is eltörölte.

Kinek higgyünk hát közülük? A komédiás Philémon szavainak:

„Az istentisztelőknek szép reményeik lehetnek az üdvösségre”,

vagy inkább az imént említett Euémerosznak, Epikurosznak, Püthagorasznak meg a többinek, kik elvetnek mindenféle istentiszteletet és a gondviselést tagadják? – Mindenesetre Arisztón ezt mondotta az Istenről és gondviselésről:

„– Bízzál, mert ki arra méltó, azt mind meg szokta segíteni Isten, az ilyeneket pedig főként. – Ha még előnyben sem részesülnének akik úgy élnek, mint kell, mire való volna az istenfélelem? – Persze, pillanatnyilag biztos ez! De mégsem ártana tán messzebbre pillantva a mindenség végső fordulását lesni. Mert nem úgy van ám, mint némelyek kártékony, hasztalan nézete tartja, hogy véletlenül sodródunk, s vak sors oszt ítéletet. Igaz, itteni készleteikkel mindig maguk módján rendelkeznek a rosszak. De van jutalmazás is a szentéletűeknek, s büntetés a gonoszoknak, ki mint érdemli ezt: mert a gondviseléstől függetlenül semmi se történhet!”²²

Amit meg a többi író, azaz úgyszólván a túlnyomó többség állított Istenről és a gondviselésről, az szemmel láthatóan tiszta következtetlenség. Némelyek teljesen szakítottak Isten és a gondviselés létezésével, mások viszont megint helyrerakták Istent, s megvallották, hogy mindent a gondviselés irányít.

Az értelmes hallgatónak és olvasónak tehát alaposan oda kellene figyelnie arra, ami elhangzott, ahogyan már Szimolosz is megmondotta:

„A természeténél fogva legpompásabb költőt meg a silányakat egyformán szokás megnevezni.

Azért mégis csak különbséget kellene tenni...!”²³

Ugyanígy szól Philémon is:
„Kellemtelen dolog, ha ostoba hallgatóság ül körül,
hiszen ez esztelenségéért egyedül önmagát nem szidja.”²⁴

Fontos tehát, hogy ami a filozófusok és a többi költő
ajkán elhangzott, azt mind megfigyeljük, megértjük s aztán
alaposan megvizsgáljuk.

8. Mert éppen az istentagadók olykor mégiscsak megvall-
ják az istenek létét, és ilyenkor gonosz cselekedeteket tu-
lajdonítanak nekik. Még hozzá a költők főként épp Zeusz
gaztetteit éneklik meg igen nemes hangnemben. Ki ne
venné észre a szószátyár Khrüszipposz elszólását, hogy
Héra tisztátalan szájjal fajtalanzkodott Zeusszal?

Minek is sorolgassam most kicsapongásait annak, akit
istenek anyjának szokás nevezni, vagy az embervérre szom-
jazó lateari Zeusznak²⁵ és a megcsonkított Attisznak?
Minek emlegetsem azt, hogy az úgynevezett „Tragédiás”
Zeusz állítólag elégette tulajdon kezét, s így a rómaiak
már istenként tisztelik? Mélyen hallgatok Antinousz²⁶ és
a többi mondvacsinált isten szentélyeiről, hiszen az ilyen
történeteket értelmes ember aligha hallgatja végig kacagás
nélkül. Akik tehát efféle bölcsélettel foglalatostkodnak,
azokra épp saját tételeik bizonyítják rájuk: nincs istenük,
de annál több a kéjvágyuk és törvénytelen kapcsolatuk.
Sőt ezenfelül még emberevés is szerepel írásaikban: és
elsőként épp azokról jegyezték föl ilyen gaztettet, kiket
istenekként tisztelnek.

9. Mi szintén elismerjük Istent: de csak az egy Istent, aki
Teremtője, Alkotója és elkészítője az egész világnak;²⁷
szintén tudjuk, hogy mindent gondviselés irányít: de
csakis az ő gondviselése; szintén ismeretet szereztünk egy
szent törvényről: de a mi törvényhozónk az igaz Isten, aki
egyaránt oktat mindnyájunkat az igazságosság és vallásos-
ság gyakorlására, meg a jócselekedetre.

A vallásossággal kapcsolatban ezt mondja: „Ne legye-
nek rajtam kívül más isteneid! Ne csinálj magadnak szob-

rot semminek hasonlatosságára, mi odafönn az égben, idelelni a földön, vagy a föld alatti vizekben van! Ne hódolj ilyesminek, s ne imádd őket: mert én vagyok az Úr, a te Istened!²⁸ – A jócselekedetről így beszélt: „Tiszteld atyádat és anyádat, hogy jól menjen sorod, s hosszú életű légy e földön, melyet én, Urad és Istened adok neked!”²⁹ – Aztán pedig az igazságosságról: „Ne paráználkodj, ne ölj, ne lopj, hamisan ne tanúskodj felebarátod ellen, ne kívánd felebarátod feleségét; se ház, se mező, se szolga, se szolgáló, se barom, sem ígásjóság, sem egyéb vagyton után ne vágyakozzál, ha az felebarátodé! A szegény igazságát meg ne hamisítsd az ő perében; kerülj mindenféle igazságtalan beszédet; az ártatlant és igazat meg ne öld; ne adj igazat a gonosznak és ajándékot ne végy el: hiszen az ajándék megvakítja a látók szemét és akadályozza az igaz beszédet.”³⁰

Ennek az isteni törvénynek lett szolgálója Mózes, aki ugyanakkor szolgálataiba szegődött Istennek is: az egész világért, főként pedig a zsidóknak is nevezett héberekéért, kiket hajdan szolgaságban tartott Egyiptom királya, s kik istenfélő és szentéletű embereknek, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak ivadékaik voltak. Isten megemlékezett róluk, s csodákat és rendkívüli jeleket művelve Mózes által megszabadította, kivezette őket Egyiptomból az úgynevezett pusztaságon át. Hazavitte őket Kánaán földjére, mit később Judeának hívtak, törvényt adott nekik és erre megtanította őket. Nagy és csodálatos ez a törvény mindenféle igazságot tekintve: és tíz fejezetét éppen az imént felsorolt mondatok képezik.

10. Mivel a zsidók jövevényként éltek Egyiptom földjén, hiszen a káldeus földről való héber törzshöz tartoztak – egyébként egy akkoriban kitört éhínség kényszerítette őket arra, hogy lemenjenek Egyiptomba, a gabonaárusítás helyére, ahol aztán idővel le is telepedtek; de azért mindez Isten előzetes jóslata szerint történt – mivel tehát

négyszázharminc esztendőn át Egyiptomban laktak, mindaddig mígnem Mózes kivezette őket a pusztába, Isten a törvény által ekképpen tanította őket: „A jövevényt ne nyomorgassátok: hiszen ti ismeritek a jövevény életét, mert magatok is jövevények voltatok Egyiptom földjén”.³¹

11. Midőn a nép megszegte az Istentől kapott törvényt, a jóságos és könyörületes Isten nem akarta azt kiirtani, hanem amellet, hogy törvényt adott nekik, később prófétaikat is küldött testvéreik köréből, hogy tanítsák s a törvény rendeleteire emlékeztessék, meg a bűnből való megtérésre vezessék őket. Amikor azonban makacsul folytatták gonosz cselekedeteiket, ezek előre megjósolták nekik, hogy Isten átadja majd őket a föld minden királyságának hatalma alá. Az, hogy mindez már meg is történt velük, szemmel látható.

A megtéréssel kapcsolatban Izaiás próféta mindenkihez egyaránt intézi szavait, de kifejezetten saját népéhez szól: „Keressétek az Urat, s kiáltsatok hozzája, mihelyt rátaláltok: amikor közeleg felétek, a gonosz hagyja el útjait, a törvénszegő férfiú meg az ő szándékait, és térjen vissza Urához Istenéhez, ki majd megkönyörül rajta, mert ő bőségesen ad megbocsátást bűneitekre.”³²

Ezekiel, a másik próféta ezt mondja: „Ha a bűnös elfordul minden vétectől, amit elkövetett, megtartja parancsaimat és igazságosságomat gyakorolja, akkor életben marad és nem hal meg. Feledve lesz mindaz a jogtalanság, melyet elkövetett, sőt a megtett igazságosságáért élni fog: mert nem akarom a bűnös halálát, csak hogy visszatéríthessem őt gonoszsága útjáról, s életre kelthessem.”³³

Újra csak Izaiás: „Térjete meg mind, kik alantas és gonosz tervet fontolgattok magatokban, s így megmenekültök!”³⁴

Aztán Jeremiás, egy másik próféta: „Térjete vissza az

Úrhoz, Istenetekhez, mint a szüretelő a puttonyához, s irgalomra letek”.³⁵

Elég sok, mondhatni számtalan mondás szerepel a Szentírásban a megtérésről, mert Isten szüntelenül vissza akarja téríteni az emberiséget minden bűnétől.

12. – A törvényben előírt igazságosságról újra csak egyhangúan szóltak a próféták és az evangéliumi szövegek, hiszen minden ihletett szerző Isten egyetlen Lelke által beszélt.

Izaiás hangoztatta: „Vessétek ki lelketekből a gonosz-ságot, tanuljatok meg jót cselekedni, keressétek az ítéletet, védjétek meg azt, ki jogtalanságot szenved, méltányoljátok az árvát, s szolgáltatassatok igazságot az özvegynek!”³⁶ Aztán ugyanő mondta: „Törj össze minden jogtalan bilincset, oldozd meg az erőszakos egyezmények kötelékeit, bocsásd szabadon a meggyötörteket és szakíts szét minden igazságtalan vádiratot! Oszd meg az éhezővel kenyeredet, és a hajléktalan szegényeket vezesd be házádba! Ha mezítelent láatsz, öltöztess fel, vérrokonságodra pedig ne tekints döllyösen! Akkor majd kora hajnalban virrad világosságod, és sebesen eljő gyógyulásod: igazságosságod pedig színed előtt fog haladni”.³⁷

Hasonlóképpen szólt Jeremiás: „Álljatok ki az utakra s nézelődjétek! Kérdezősködjétek, milyen a mi Urunk Istenünk jó útja és azon járjatok: akkor majd nyugalmat találtok lelketeknek. Ítéletek jog szerint történjék, mert ez az akarata Uratoknak, Isteneteknek”.³⁸

Ugyanígy szól Ózeás is³⁹: „Tartsátok meg az ítéletet; s közeledjétek Urunkhoz, Istenünkhöz, ki megszilárdította az eget és megteremtette a földet!”

A másik próféta, Joél is ehhez hasonlóan beszélt: „Gyűjtsétek egybe a népet, szenteljétek meg a gyülekezetet; fogadjátok a véneket, s gyűjtsétek össze a csecsszopó gyermekeket; lépjen elő hálósobájából az ifjú férj és nászházából az új asszony! Imádkozzatok állhatatosan az

Úrhoz, Istenetekhez, hogy irgalmazzon nektek, s törölje el bűneiteket!”⁴⁰

Egy újabb próféta, Zakariás hasonlóképpen szól: „Ezt mondja a mindenható Úr: Szolgáltassatok igaz ítéletet, s mindannyian tanúsítsatok irgalmat és könyörületet társaitok iránt! Az özvegyet, árvát és jövevényt ne nyomjátok el, és egyiktek se forraljon szívében gonosz szándékot testvére ellen, ezt mondja a mindenható Úr.”⁴¹

13. Erkölcösség tekintetében nem csak arra tanít bennünket a Szentírás, hogy cselekedettel ne vétkezzünk, hanem arra, hogy gondolattal sem: még szívünkben sem szabad rosszat gondolnunk, s még szemünk pillantásával sem szabad más asszonyát megkívánnunk. Salamon, a király és próféta így beszélt: „Egyenest előre nézzen a szemed, pillantásod pedig igaz legyen: készíts sima ösvényeket a lábadnak!”⁴² Az Evangélium szava pedig még keményebb rendelkezéssel oktat a tisztaságra: „Mindaz, aki azért tekint más asszonyára, hogy megkívánja őt, szívében már házasságtörést követett el vele.”⁴³ Aki férjétől elbocsátott nőt vesz feleségül, paráználkodik, és aki feleségét elbocsátja – hacsak nem paráznaság miatt –, alkalmat ad neki a házasságtörésre.”⁴⁴

Aztán Salamon szól így: „Rejthet-e az ember tüzet a keblébe, úgy hogy ruhája ettől meg ne gyúljon? Lehet-e járkálni izzó szén parázsán, úgy hogy az embernek meg ne égjen lába? – Így van, ha valaki más asszonyához jár: nem marad büntetlen.”⁴⁵

14. Nem csupán saját népünk tagjait kell szeretnünk, annak ellenére, hogy egyesek így vélekednek. Hiszen Izaiás próféta következőképp beszélt: „Mondjátok azoknak, kik gyűlölnek titeket s undorodnak tőletek: Testvéreink vagytok! hogy az Úr neve dicsőségessé váljék és láthatóvá legyen örömükben!”⁴⁶

Az Evangélium meg ezt hirdeti: „Szeressétek ellenségeiteket, s imádkozzatok bántalmazóitokért! Ha ugyanis

azokat szeretitek, kik benneteket szeretnek, mi lesz a jutalmatok? Megteszik ezt a gonosztevők és vámosok is!”⁴⁷

A jótékonykodókat arra oktatja, hogy ne dicsekedjenek, nehogy így emberek tetszésére törekedjenek. Ezt mondja: „Ne tudja meg a bal kezed, mit tesz jobb kezed!”⁴⁸ Aztán azt is elrendeli az isteni szó, hogy vessük alá magunkat a hatalmaknak meg uralkodóknak, és imádkozzunk értük, hogy „békés, nyugodt életet élhessünk”.⁴⁹ Arra is tanít, hogy mindenkinek adjuk meg azt, ami jár: „akinek tisztelet, annak tiszteletet, akinek hódolat, annak hódolatot, akinek adó, annak adót: senkinek se tartozzunk mással, mint szeretettel!”⁵⁰

15. Fontold meg hát, hogy akik ilyen tanítást kaptak, képesek-e közönyös életmódra és törvénytelen nemi kapcsolatokra, főként meg a legnagyobb elvetemültségre, emberhús megfogására, mikor még a gladiátorharcokat sem szabad végignéznünk, nehogy gyilkosságok bűnrészesei és szemtanúi legyünk!⁵¹ Különben nem nézzük a többi színi látványosságot sem, nehogy beszennyeződjenek szemünk és fülünk, részesedvén az ott megénekelt emberölésekben.⁵²

Emberevést akar talán emlegetni valaki? – Ott vannak Thüesztész és Téreusz felfalt gyermekei! Paráznaságot? Ott vannak a tragédiák, ahol nemcsak emberekről, de még istenekről is ilyesmit zengedez mindenki a hősi és háborús beszámolóokban.

A keresztényektől azonban távol álljon az efféle tett vágya! Ők ugyanis bölcs józanságban élnek, önmegtartóztatást gyakorolnak, egynejlőségben maradnak, tisztaságukhoz ragaszkodnak, irtják a jogtalanságot, a bűnt megsemmisítik, igazságosság a szívügyük, a törvényt betartják, vallásosságukat tettekkel igazolják és Istent megvallják: közöttük az igazság hoz ítéletet, a kegyelem áll őrt s a béke oltalmaz, a szent szöveg az útmutató, a bölcsesség az oktató, az élet az irányító és Isten az uralkodó.

Sok mindent elmondhatnánk még vallási gyakorlatunkról, az Istennek és az összes teremtmény Alkotójának törvényeiről; de ezt most elegendőnek ítéljük ahhoz, hogy megértsd főként eddigi olvasmányaidat, s továbbra is akkora tudásvágy hevítsen, amekkora készséggel mostanáig fogadtad be a tanítást.

16. Most azonban Isten segítségével kronológiánkat szeretném részletesen bemutatni neked, hogy fölismerd: nem újdonság és nem mese a tanításunk, hanem ősi és igazabb minden költőnél és írónál, kik vaktában állították össze műveiket.

Mert akik kezdetnélkülinek tartották a világot, azok a végtelenbe veszttek, akik pedig teremtésről beszéltek, azt állították, hogy azóta már 153075 év telt el. Az egyiptomi Apollóniosz írja le egyébként ezt.⁵³

Még Platón is, akit legbölcsebb görögként tartanak számon, micsoda ostobaságokra jutott! Az „Állam” című művében⁵⁴ ez kifejezésre is jut: „Hogyha kezdettől fogva mindig a mostani állapot és elrendezés maradt volna meg, miképp lehetett volna bármiféle újdonságot föltalálni? Bizony, jó százmillió évig ismeretlen volt a hajdaniak előtt, s alig ezer vagy kétezer éve annak, hogy részben Daidalosz, részben Orpheusz, részben Palamédész föltárta mindezt.” Ahogy tehát itt elmondja az események sorát, jó tízmillió évet feltételez a vízözön és Daidalosz között. Amikor aztán már bőséges beszámolót adott a földön megjelent városokról, lakhelyekről és népekről, elismeri, hogy ezt csak úgy föltevészként mondta. Következőképp fogalmaz: „Ha valamelyik Isten megígérné nekünk, drága idegen, hogy amennyiben mi a törvényhozás vizsgálatára vállalkoznánk, az elmondottakhoz képest. . .”⁵⁵ – Nyilvánvaló tehát, hogy föltevæsszerűen beszélt: ha pedig mindez csak föltételezés, akkor felsorolt adatai korántsem mondhatók igaznak.

17. Inkább az isteni törvényhozás iskolájában kellene

tanulni – ismerte el maga Platón is, mert pontos tudásra másképp nem lehet szert tenni, csak ha Isten tanít a törvénye által.⁵⁶ Talán nem igaz, hogy még a költő, Homérosz, Hésziodosz és Orpheusz is ezt mondta – hogy az isteni gondviselés tanította őt? Sőt olyasmiről esik szó, hogy jósök és próféták is éltek a történetírók idején, úgyhogy ők azok szavai alapján készíthettek pontos leírásokat. Persze, mennyivel jobban tudhatjuk az igazságot mi, mikor a szent prófétáktól tanultunk, akik Isten Szentlelkét fogadták magukba!

Ezért is volt oly teljes egységben az összes próféta beszéde, melyekkel ők az egész világra váró jövődőt hirdették meg. A tudás – vagy méginkább az igazság – szerelmesei épp az előre megjövendölt és aztán megvalósult események beteljesüléséből jöhetnek rá, hogy a vízözönt megelőző időkről és korokról elmondott prófétai adatok a világ teremtésétől mostanáig eltelt éveknek megfelelően valóban igazak: ezáltal pedig nyilvánvaló lesz az írók hazudozó szószátyárkodása és adataik megbízhatatlansága, tudniillik hogy nem igaz az, mit ők mondanak.

18. Ahogyan mondtuk,⁵⁷ Platón említette, hogy volt vízözön, ám úgy tartotta, hogy nem az egész földet, hanem csak a sík vidékeket érintette, s így akik a magasabb hegyekbe menekültek, azok oltalomra leltek. Mások valami Deukalionról és Pürraszról beszélnek, akik egy bárkában menekültek meg: állítólag amikor Deukalion kiszállt a bárkából, köveket hajított maga mögé, és a kövekből emberek lettek: ezért is lehet szerintük az emberek tömegét „nép”-nek hívni.⁵⁸ Ismét mások azt állítják, hogy élt egy bizonyos Klümenosz, mégpedig a második vízözön idején.

Persze akik ilyen semmitmondóan írnak és bölcsekednek, azoknak nyomorúsága, istentelensége s esztelensége az elmondottakból világosan kiderült. A mi prófétánk és Isten szolgálja Mózes viszont a világ teremtéséről szóló

beszámolójában azt írta le, hogyan zajlott le a vízözön a földön, s melyek voltak a körülményei. Nem mesélgetett holmi Pürraszról, Deukalionról vagy Klümenoszról, és hogy a víz csak a sík vidéket árasztotta volna el, meg hogy a hegyekbe menekülők elfuthattak előle.

19. Azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a második vízözönről szó sem lehet, tudniillik beszámolója szerint soha többé nem sújtja a víz a világot ekkora áradattal, hiszen ilyenmi azelőtt sem volt, és azután sem lesz. Összesen nyolc embert említ, kik megúszták az esetet abban a bárkában, melyet mellesleg nem Deukalion, hanem Noé készített Isten parancsára, akinek zsidó neve „nyugalmat” jelent.

Egy másik írásunkban arról már beszámoltunk,⁵⁹ hogyan jósolta meg a korabeli embereknek Noé a fenyegető vízözönt: „Jöjjetek, Isten megtérésre szólít benneteket!” Ezért nevezték el őt Deukalionnak.⁶⁰

Noénak három fia volt – így mondtuk a második könyvben –,⁶¹ a nevük Szem, Kám és Jáfet. Ott volt mindhármuknak felesége is, ezenkívül maga Noé és saját felesége. Némelyek Eunukhosznak is hívják őt. Összesen tehát nyolc emberi lélek menekült meg, kik a bárkában voltak.

Mózes úgy jegyezte föl, hogy a vízözön negyven napon s negyven éjen át tartott, míg az égből lezúdult az áradat, s a mélység minden forrása feltört, úgyhogy a víz tizenöt könyöknyivel lepett be minden magas hegyet. Így pusztult el teljesen az akkori emberiség. Egyedül azok menekültek meg, kik a bárka oltalmára bízta magukat, és amint már említettük, pontosan nyolcan. Ennek a bárkának a maradványait mindmáig mutogatják Arábia hegységében.⁶² Röviden tehát ez a története a vízözönnek.

20. Amint már említettük is, az elűzött zsidókat Mózes vezette ki Egyiptom földjéről, méghozzá Tethmószisz⁶³ fáraó uralma idején, aki Manaithósz számításai szerint a nép kivonulása után még 25 évig s 4 hónapig uralkodott.

Utána Khebrón következett 13 évig, majd Amenophisz 20 évig és 7 hónapig. Őt nővére, Amesszé követte 21 éven és 1 hónapon át, majd Méphrés 12 évig és 9 hónapig. Azután Méphrammuthószisz uralkodott 20 éven s 1 hónapon keresztül, és Tuthmószisz 9 évig s 8 hónapig; majd Damphenophisz 30 évig meg 10 hónapig, őutána Órosz 36 évig s 5 hónapig, majd pedig leánya 10 évig és 3 hónapig. Ezekután Merkherész következett 12 év 3 hónapig, utána meg Armaisz 4 éven és 1 hónapon át. Őutána Ramszesz 1 évig s 4 hónapig, majd Miammosz fia, Messzész 6 évig és 2 hónapig. Ezt követően Amenophisz 19 évig és 6 hónapig, kinek utóda Thoiszosz lett meg Ramszesz 10 éven át, s az ő korokban hatalmas lovas hadserege és tengeri flottája volt a birodalomnak. A zsidók, kik annak idején Egyiptomban telepedtek le, és majd az imént említett Tethmószisz uralkodása alatt rabszolgasorsra jutottak, erődítményeket építettek: Peithó, Ramszesz és Őn városát, mely nem más, mint Héliopolisz. Ebből persze kitűnik, hogy még a híres egyiptomi városoknál is ősibbek a zsidók, pedig nekünk ők az elődeink, hiszen tőlük vettük át a már említett Szentírást, mely ősibb mű minden más írói alkotásnál.

Egyiptom országa a nevét Szethosz királyról kapta, hiszen úgy mondják, „Szethosz” Egyiptomot jelent. Egyébként Szethosznak volt egy Armaisz nevű fivére, s ő volt az, aki Danaosz néven Egyiptomból Argoszba került: nos, ezt az embert úgy emlegeti minden történetíró, mint aki igen régen élt.

21. Manaithósz ugyan rengeteg badarságot összehordott az egyiptomiak javára, s ugyanakkor olyan rágalmakat szórt Mózesre és a zsidókra, hogy például leprájuk miatt kellett kivonulniuk Egyiptomból,⁶⁴ de az időrendet illetően semmilyen pontos adatot nem határozott meg. Azt mondja a zsidókról, hogy pásztorok és az egyiptomiak ellenségei voltak. Persze pásztoroknak nem szántsán-

dékkal tartotta őket, csak az igazság ereje kényszerítette erre, hiszen tényleg pásztorok voltak őseink, mikor Egyiptomban letelepedtek. Leprások viszont semmiképp sem lehettek. Ugyanis amikor Jeruzsálem földjére jutottak, ahol aztán letelepedtek, nyilvánvaló adataink vannak arról, hogy papjaik isteni parancsra folyton a templomban tartózkodtak, s ott mindenféle betegséget kezeltek, úgyhogy az összes nyomorultat meggyógyították, beleértve a leprásokat is. A Templomot egyébként Salamon, Judea királya építette.

Az, hogy Manaithósz a kronológiájában tévedett, épp saját szavaiból derül ki. Téves már a zsidókat elűző fáraó uralmának meghatározása is. Mert ez semmiképp sem uralkodhatott tovább: tudniillik amikor hadseregével a zsidók üldözésére kelt, belefűlt a Vörös tengerbe. Aztán hazugságot beszélt az egyiptomiakkal hadakozó pásztorokról is: tudniillik ezek 313 esztendővel azelőtt vonultak ki Egyiptomból és telepedtek le a mindmáig Judeának nevezett országban, mielőtt Danaosz Argoszba érkezett volna. Az viszont köztudott, hogy őt a görögök korábbiak tartják mindenki másnál.

Manaithósz tehát írásában akarata ellenére is közölt velünk két valós tény: egyik, hogy a zsidókat kifejezetten pásztoroknak tartotta, második meg az a tény, hogy ők kivonultak Egyiptomból. Következésképp tehát írásai bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy Mózes és népe kilencszáz vagy ezer évvel korábban élt a trójai háborúnál.⁶⁵

22. A judeai templommal kapcsolatban, melyet Salamon király 560 évvel a zsidók Egyiptomból való kivonulása után épített, szintén készültek feljegyzések Türoszban arról, hogyan is épült fel a templom. Meg is maradtak levéltárainkban ezek a szövegek, melyekben leírták, hogy a Templom 134 évvel és 8 hónappal készült el korábban annál, mint a türosziak megalapították Karthágót. Ez a feljegyzés Abeibalosz fiától, Hierómosz türoszi uralkodótól

származik, aki apja által kialakított kapcsolatot megőrizve s egyúttal Salamon hatalmas bölcsességétől vonzva került baráti viszonyba Salamonnal. Problémáikat folyton megvitaták egymás között: s ennek bizonyítékául állítólag mindmáig őrzik levélmásolatukat Türoszban, hisz élénk levelezésben állottak. Részletesen így beszél az efezusi Menandrosz a „türoszi királyság történelmé”-ben: „Abeibalosz türoszi király halálakor az országot fia, Hierómosz vette át, aki 53 esztendeig élt. Az ő utódja Bazórosz volt, ki 43 évig élt, s 17 évig uralkodott. Utána Methuasztartosz, aki 54 évig élt (s 9 évig uralkodott. Dajkájának négy fia összeesküvést szőtt ellene, s meggyilkolta őt. A legidősebb összeesküvő viselte a koronát 12 esztendőn át; utánuk pedig Asztartosz, Déliosztartosz fia, aki 54 esztendeig élt)⁶⁶ s 12 évig uralkodott. Utána testvére Atharümosz, ki 58 évig élt, s 9 évig uralkodott. Őt Hellész nevű testvére tette el láb alól, aki 50 évig élt, s 9 évig uralkodott. Iuthóbalosz ölte meg őt, Asztarte papja, ki 40 évig élt s 12 évig uralkodott. Az ő utódja fia, Bazórosz lett, ki 45 évig élt, s 7 évig uralkodott. Az ő fia Metténosz 32 évig élt s 29 évig volt uralmon. Utódja Pügmalión lett, aki 56 évig élt és 7 évig uralkodott. Uralma hetedik esztendejében menekült el nővére Líbiába, hol felépítette a mindmáig Karthágónak nevezett várost. Így tehát a Hierómosz uralkodásától Karthágó alapításáig tartó időszak összesen 155 év és 8 hónap. A jeruzsálemi Templom pedig Hierómosz uralmának 12. évében épült fel, úgyhogy a templomépítéstől Karthágó alapításáig tartó egész időszak 143 év és 8 hónap volt.

23. Legyen hát számunkra elég a föníciaiak és egyiptomiak tanúságtételéből ez, ahogyan a bennünket érintő korokról az egyiptomi Manaithósz és az efezusi Menandrosz nevű történetíró, meg a zsidóknak a rómaiak elleni háborúját Josephus megírta. Hiszen ezeknek az ősi forrásoknak alapján igazolható az, hogy az összes többi történet-

író alkotása is későbbi azoknál a könyveknél, miket Mózes hagyott ránk: sőt még az utána megjelent prófétáknál is, tudniillik az utolsó próféta, kinek Zakariás volt a neve, Dáriusz uralkodása alatt működött. De a törvényhozókról egytől egyig kiderül, hogy csak később alkották meg jogrendjüket. Talán az athéni Szolónt lehetne megemlíteni: de ő is Kürosz és Dáriusz király idején működött, az imént említett Zakariás próféta korában, ám jónéhány esztendővel őt követően. Vagy netán szóba jöhetne Lükurgosz, Drakón és Minósz törvényhozóknak a neve, de ezeknek ősiségét szintén túlszárnyalják a szent könyvek, hiszen a Mózes által közvetített isteni törvénynek a könyvei bizonyíthatóan korábbiak Zeusz krétai uralmánál, s főként a trójai háborúnál.

De hogy alaposabban is felvázolhassuk a kronológiát, s Isten segítségével ne csak a vízözön utáni, hanem a vízözön előtti eseményekről is beszámolhassunk, ezért most lehetőségeink szerint összeszedjük a világ esztendőinek számát, visszatérve a világ teremtésének kezdő pillanatához, amit Mózes, az Isten szolgája írt le Isten Lelke segítségével. Ugyanis míg ő a teremtésről, a világ létrejöttéről, az első emberről és az azt követő eseményekről beszélt, megadta a vízözönt megelőző évek számát. Jómagam pedig az egyedüli Isten malasztjáért esedezem, hogy akaratának megfelelően mindent az igazságnak megfelelő pontossággal mondhassak el, hogy te is, meg mindazok, kik ezeket olvassák, az ő igazságának s kegyelmének útján járjanak. Legelőször a följegyzett nemzetségtáblákat vizsgálom meg, tehát munkámat az első emberrel kezdem! 24. Ádám – addig míg gyermeke született – 230 évet élt, fia, Szet 205 évet, ennek fia Enósz 190 évet, ennek fia Kennan 170 évet, ennek fia Maleleél 165 évet, ennek fia Járeth 162 évet, ennek fia Hénok 165 évet, ennek fia Matuzsálem 167 évet, ennek fia Lámek 188 évet. Neki született a már emlegetett Noé nevű fia, ki 500 éves korában nemzette

Szemet. Az ő idejében volt a vízözön, mikor 600 éves volt. Így tehát a vízözönig összesen 2242 év telt el. A vízözön után közvetlenül született meg Szemnek Arpakhszad nevű fia, 100 esztendőskorában; Arpakhszad pedig 135 éves korban lett atyja Szalának. Szala 130 évesen lett apa, Éber nevű fia pedig – kiról a héberek törzse az elnevezését kapta – 134 évesen. Az ő fia Phaleg 130 évesen, ennek fia Ragau 132 évesen, ennek fia Szerukh 130 évesen, ennek fia Nakhór 75 évesen, ennek fia Tharra 70 évesen, az ő fia, Ábrahám patriarkánk pedig 100 esztendőskorában nemzette Izsákot. Ábrahámig tehát 3278 esztendő telt el.

Az imént említett Izsák a gyermekáldásig 60 évet élt, s akkor született neki Jákob. Jákob a már elmesélt egyiptomi átköltözésig 130 esztendőt élt, a zsidóknak egyiptomi tartózkodása pedig 430 évig tartott, s miután kivonultak Egyiptomból, a pusztának nevezett területen töltöttek el 40 évet. Összesen tehát 3938 esztendő telt el addig, míg Mózes halálakor Nun fia, József vette át az uralmat, aki aztán 27 évig állott élükön. Aztán mikor a nép Józsefet követően később megszegte Isten parancsait, 8 éven át Mezopotámia királyának, Khuszarothónnak rabságában élt. Majd megtért a nép, s bírák léptek föl. Gothoneél 40 esztendőn át, Eklón 18 évig, Aóth 8 évig. Aztán bűnbekesek, s idegen uralom alá kerültek 20 esztendőre. Majd Debóra bíraskodott köztük 40 éven át. Azután mádiániták uralkodtak rajtuk 7 évig. Majd Gedeon lett bírójuk 40 esztendőre, Abimelek 3 évre, Thóla 23 évre, s Jair 22 évre. Aztán filiszteus és ammonita uralom alá kerültek 18 évre. Utánuk Jephthe bíraskodott fölöttük 6 évig, Eszbón 7 évig, Ailón 10 évig, s Abdón 8 évig. Majd idegen uralom alá kerültek 40 évre. Utána Sámson volt bírójuk 20 évig. Aztán béke volt még 40 éven át, majd Szamira lett bírójuk egy esztendeig, Héli 20 évig és Sámuel 12 évig.

25. A bírák után királyaik voltak. Az első Saul lett, aki 20

évig uralkodott, aztán ősatyánk, Dávid 40 esztendeig. Dávid uralkodásáig tehát összesen 4498 év telt el.

Utánuk az a Salamon uralkodott, aki Isten akaratából először építette fel a jeruzsálemi templomot, 40 esztendőn át, aztán meg Roboám 17 évig, őutána Abiasz 7 évig, utána Asza 41 évig, utána Jozafát 25 évig, utána Jórám 8 évig, utána Ohoziás egy évig, utána Godoliás 6 évig, ezt követően pedig Joás 40 esztendőn át. Őutána Amesziás 39 évig, utána Ozeás 52 évig, utána Jóatham 16 évig, utána Akhaz 17 évig, utána Ezekiás 29 évig, utána Manassze 55 évig, utána Ámosz 2 évig, utána Józsiás 31 évig, utána Ókház három hónapig, utána Jóakim 11 évig, majd egy másik Jóakim három hónapig és tíz napig, s őutána Szede-kiás 11 évig. Mivel pedig ezek uralma után a nép megátal- kodott a bűnében és nem tért meg, Jeremiás jövendölése szerint fölment Judeába Babilon királya Nabukodonozor. Áttelepítette a népet Judeából Babilonba, és elpusztította a templomot, melyet Salamon épített. A babiloni fogság- ban a nép 70 évet töltött. Így tehát a Babilon földjére való betelepedésig összesen 4954 év 6 hónap és 10 nap telt el.

Ám ahogyan Jeremiás próféta által előre megmondotta Isten, hogy a nép fogolyként Babilonba kerül, úgy előre jelezte azt is, hogy majd visszatérnek földjükre 70 év múlva. Így aztán Kürosz perzsa király uralma második esztendejében, 30 év elteltével Jeremiás jövendölésének megfelelően írásos rendeletet tett közzé, hogy a birodal- mában levő zsidók visszatérhetnek hazájukba, s fölépíthe- tik Istennek a templomot, mit Babilónia előbb említett királya semmisített meg. Ezenkívül Isten parancsára Kü- rosz elrendelte csatlósainak, Szabesszarosznak és Mithrida- tésznek, hogy a Judea templomából Nabukodonozor ál- tal elrabolt edényeket szállítsák vissza, s helyezték el a templomban. Dáriusz második évében aztán betelt a 70 esztendő, amit Jeremiás megjövendölt.

26. Innen látható, mennyivel ősbibek és igazabbak a mi

szent könyveink a görögökénél és egyiptomiakénál, meg az összes többi történetíróénál. Mert Hérodotosz, Thuküdidész, Xenophón és a többi író, kik főként Kürosz és Dareiosz uralkodása táján kezdték fölfedezéseiket, képtelenek voltak arra, hogy az ősi és korábbi időről pontos beszámolót adjanak. Mi érdekes volt abban, mikor a barbár Dareiosz és Kürosz királyról beszéltek, vagy a görög Zópüroszról és Hippiászról, vagy az athéniek és spártaiak harcairól, vagy Xerxésznek és Pauszaniásznak tetteiről, kit Athéné szentélyében az éhhalál fenyegetett, vagy a Themisztoklészszel kapcsolatos eseményekről és a peloponnészoszi háborúról, meg Alkibiadész meg Traszübulosz esetéről?

Én most nem bőbeszédűségre törekszem, hanem a világ teremtésétől eltelt évek számát akarom meghatározni, hogy így megcáfolhassam az írók semmitmondó bolondozását; mert nem húszezerszer tízezer év telt el, mint ahogy ezt Platón mondotta, a vízözöntől a saját koráig eltelt évek számát felbecsülve, és nem is 153075 esztendő, amint erről a már említett egyiptomi Apolloniosz beszámol; de nem is kezdetnélküli a világ, hogy benne minden magától működne, mint Püthagórasz és a többiek okoskodtak: hanem teremtéssel kezdődött és a mindenséget alkotó Isten gondviselésének irányítása alatt áll, úgyhogy annak teljes koráról s minden évről bizonyossága lehet mindannak, aki hajlandó elfogadni az igazságot. – De nehogy úgy tűnjék, hogy csak Küroszig ismerjük ezt, s a következő időkkel már nem foglalkozunk, mintha híján lennénk a bizonyítékoknak: ezért Isten segítségével megkíséreljük lehetőségeink szerint bemutatni a további időrendet is.

27. Kürosz tehát 38 esztendeig uralkodott, és végül Tamirisz királynő ölte meg őt, Masszagetiában, a 62. olümpiász idején. A rómaiak ekkor már Isten erejéből egyre hatalmasabbak lettek, hiszen Rómát az elbeszélések szerint Arész és Ilia fia, Romulus a 7. olümpiász idején alapí-

totta, május kalendáinak 16. napján, mikor még az esztendő tíz hónapból állt.

Kürosz halála tehát – minthogy az előbbiek szerint akkor a 62. olümpiászt tartották – Róma alapításától számítva a 220. évben történt. Ekkor Rómában Tarquinius Superbus uralkodott. Ő volt az első, aki már egy-egy római száműzetésbe küldött, gyermekeket megrontott és eunukhoknak polgárjogot adott. Sőt mi több: meggyalázta a szűzeket, azután pedig férjhez adta őket! Ezért is hívták őt a rómaiak nyelvén joggal Superbusznak: mert ez annyit jelent: „Pökhendi”. Ő rendelte el legelsőknek, hogy akik köszöntik, azoknak egy másik ember köszönjön majd vissza. 25 esztendően át uralkodott. Őutána évenként új konzulok, tribunusok és tisztviselők voltak hatalmon 453 esztendőn keresztül: az ő nevük felsorolása most túl hosszadalmas lenne, sőt szerintem egyenesen fölösleges. Ha viszont valaki tudni szeretné, megtalálja mindezt azokban az írásokban, miket Chryserus Nomenclator készített, a M. Aurelius Verus által fölszabadított rabszolga, ki Róma alapításától kezdve egészen urának, Verus császárnak haláláig minden nevet és időpontot világosan följegyzett.

Amint mondtunk tehát, Róma egyéves kormányzói 453 esztendőn át voltak hatalmon. Ezt követően az úgynevezett „császárok” kerültek uralomra, elsőként Caius Iulius, aki 3 és 4 hónap és 6 napig uralkodott. Aztán Augustus 56 évig, 4 hónapig 1 napig; majd Tiberius 22 évig; aztán egy másik Caius 3 év 8 hónap és 7 napig; Claudius 13 év, 8 hónap és 24 napig; Nero 13 évig, 6 hónapig és 28 napig; Galba 7 hónapig és 6 napig; Otho 3 hónapig és 5 napig; Vitellius 6 hónapig és 22 napig; Vespasianus 9 év, 11 hónap s 22 napig; Titus 2 évig és 22 napig, Domitianus 15 évig, 5 hónapig és 6 napig; Nerva 1 év, 4 hónap 10 napig; Traianus 19 évig, 6 hónapig és 16 napig; Hadrianus 20 év, 10 hónap és 28 napig; Antonius 22 év, 7 hónap és 6 napig; Verus 19 évig és 10 napig.

Tehát a császárok kora Verus császár haláláig 225 esztendő volt. Így Kürosz halálától, illetve a római Tarquinius Superbus uralmától a Verus császár imént említett haláláig terjedő időszak együttvéve 741 esztendő.

28. Mindent egybevéve a világ kezdetétől eltelt idő egésze a következőképp összegezhető: A világ teremtésétől a vízözönig 2242 esztendő. A vízözöntől Ábrahám ősatyánk fiának megszületéséig 1036 esztendő. Izsáktól, Ábrahám fiától addig, mikor a nép Mózesrel a pusztában volt, 660 év. Mózes halálától, Nun fia József uralmától Dávid pátriárkának haláláig 498 esztendő. Dávid halálától, Salamon uralmától a nép babiloni száműzetéséig 518 év 6 hónap és tíz nap. Kürosz uralmától Aurelius Verus császár haláláig 741 esztendő. Együttesen tehát a világ teremtésétől fogva eltelt évek összege 5695, s ehhez még a hónapok és napok jönnek hozzá.

29. Ha valaki ezeket az adatokat és szövegeket mind összeveti, rádöbbenhet a prófétai iratok ősiségére és a vallásunk isteni mivoltára, tehát hogy nem újkeletű dolog ez, és a tanaink sem mesék vagy hazugságok, mint azt jónéhányan vélik, hanem kétségtelenül ősibbek és igazabbak minden egyébnél.

Tudniillik Thallosz említést tesz Bélosz asszír királyról és a titán Kronoszról, s elmeséli róluk, hogyan szállott harcra Bélosz a titánok oldalán Zeusszal és a hozzája tartozókkal, kiket isteneknek szokás nevezni; majd ezt mondja: „A legyőzött Gügosz Tartésszoszba menekült”, ezt a vidéket pedig, hol Gügosz akkor uralomra jutott, hajdanában még Akténak hívták, ma viszont már Attikának nevezik. A többi táj és város elnevezésének eredetét talán már föl sem kell sorolnunk, főként a magadfajta történetbűvár előtt. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy Mózes az összes történetírótól régebbinek bizonyult (s nem is csak ő, hanem még az őt követő próféták többsége is): ősibbnek, mint Kronosz, Bélosz vagy a trójai háború. Thallosz

elbeszélése szerint ugyanis Bélosz 322 esztendővel előzte meg a trójai háborút. Azt pedig már az előbbieken tisztáztuk, hogy Mózes körülbelül 900 vagy 1000 évvel élt korábban Trója elfoglalásánál. Egyébként mivel Kronosz és Bélosz kortársai voltak egymásnak, a legtöbben azt sem tudják, melyikük volt Kronosz és melyikük volt Bélosz. Némelyek úgy tisztelik Kronoszt, hogy közben Bélnek és Bálnak hívják – főleg a keleten lakók, akik nem is ismerik sem Kronoszt, sem Béloszt. A rómaiak Saturnusznak hívják: de ők sem tudják, melyik ez a kettő közül, Kronosz-e vagy Bélosz.

Azt mondják, az olümpiászok gyakorlata Eiphitosztól indult, de némelyek szerint inkább Limosztól, akit Iliosznak is neveznek.

Az esztendők számát és az olümpiászok sorrendjét már az eddigiekben tisztáztuk. Azt hiszem, most történelmünk tisztos korát és egész kronológiánkat a lehetőségeimhez képest igen alaposan bemutattam. Ha netán valamilyen időtartam elkerülte a figyelmünket, és esetleg 50, 100 vagy 200 esztendő kimaradt, ez azért még mindig nem több tízezer vagy ezer év, mint amiről annak idején hazug módon Platón, Apollóniosz és többi társuk beszélt. Lehetséges, hogy az esztendők teljes összegét mi magunk sem tudjuk egész pontosan – de ez csak annak tudható be, hogy a szentírási könyvekben az elhanyagolható hónapok és napok nincsenek megemlítve.

Amit a kronológiát illetően elmondottunk, az megegyezik a káldeus filozófus Bérószosz kijelentéseivel, aki a görögökkel ismertette meg a káldeus irodalmat.⁶⁷ Ő Mózeshez hasonlóan beszélt a vízözönről és sok más történetről. Sőt részben még Jeremiás és Dániel prófétákkal is összhangban beszélt: említi mindazt, mi a zsidókkal történt Babilon királya idején, akit ő Nabupolasszarnak, a zsidók pedig Nabukodonozornak hívnak. A jeruzsálemi templommal kapcsolatban szintén megemlíti, hogyan pusztította

el azt a káldeus király, és hogy Kürosz uralmának második évében rakták le a templom alapjait, végül pedig, hogy a templom Dareiosz király második esztendejében készült el.

30. A görögök viszont az igazság ezen leírásairól említést sem tesznek. Elsősorban azért, mert az írásművészetet csak rövid ideje ismerték meg; és ezt maguk is bevallják, hiszen a betűk föltalálását egyesek a káldeusoknak, mások az egyiptomiaknak, ismét mások pedig a föníciaiaknak tulajdonítják. Másodsorban pedig azért, mert abba a hibába estek és esnek, hogy többnyire nem Istenről beszélnek, hanem semmitmondó, hasztalan dolgokról.

Homéroszt, Hérodotoszt és a többi költőt öntudattal emlegetik, az enyészhetetlen és egyetlen Isten dicsőségét viszont nemcsak elfeledték, de egyenesen meggyalázták: sőt üldözni kezdték és napról napra mindmáig üldözik az ő tisztelőit is. Akik hangzatosabban sértegetik Istent, azokat megjutalmazták s tiszteletben részesítették, akik pedig erényességre törekedtek és szentül éltek, azokat megkövezték vagy halálra juttatták, s mind a mai napig iszonyatos bánásmódban részesítik. – Így közel sem véletlen, hogy Isten bölcsességét elveszítették, és az igazságot nem találták meg.

Te viszont – ha van hozzá kedved – olvasd végig gondosan ezt az írást, hogy majdan útmutatód lehessen, mint az igazság foglalója!